

Læsø Museum 2010

**Museums-
foreningen
for Læsø**

Udgivelse, redaktion og tilrettelæggelse:

Museumsforeningen for Læsø

og Læsø Museum

© 2011

Grafisk tilrettelæggelse: Indtryk

ISBN 978-87-88683-44-8

ISSN 1903-8372

Forside: Peter Gajs ejendom, Bangsbo

Bagside: Kathrine Nielsen, Alléen Gl. Østerby. Foto: Læsø Museum

Indhold

Læsø Museum 2010	4
<i>Jon Voss</i>	
Museumsforeningen for Læsø 2010	7
<i>Lars Rosenfeldt Jespersen</i>	
Højskole frem for hyre	10
<i>Inge Hansen</i>	
Realskolen på Læsø	16
<i>Edith Thorsen</i>	
Schäffer og saltværket	20
<i>Kurt Dahl</i>	
Hvor gammelt er det læsøske tangtag?	26
<i>Bjarne Stoklund</i>	
Bettys breve	31
<i>Frede Bak</i>	
Fæstningsanlægget ved Storedal – et mysterium	35
<i>Jon Voss</i>	
Læsø-litteratur 2010	41
<i>Kay Johannsen</i>	
Museumsforeningen for Læsø 2010	46
Læsø Museum 2010 samt åbningstider på Læsø Museum 2011	47

Læsø Museum 2010

Læsø Museum har i løbet af 2010 ud over de mange faste aktiviteter gennemført flere projekter til opretholdelse og forbedring af museets standard på forskellige kerneområder.

Det har været et travlt og driftsmæssigt bekosteligt år, men også et år, der har budt på masser af gode oplevelser med museets gæster og et godt samarbejde med Museumsforeningen, laugene og de frivillige samt forskellige eksterne interessenter. Året har også budt på nye perspektiver for museets fremtid, og nye, spændende planer at arbejde videre med.

Museets arbejde – indadtil

Indsamling, registrering, bevaring og forskning

Museet har i løbet af året modtaget flere interessante genstande, fotografier og dokumenter, både som gaver og i forbindelse med aktiv og passiv indsamling. Museet har i samarbejde med staten/boet indsamlet genstande i Betty Sørensens hus på Nattergalevej, hvorved museet blandt andet kunne erhverve det Marinus Nielsen-maleri af en grøn fiskerjolle på havet mellem Vesterø Havn og Nordre Rønner, som er omtalt og afbildet i Frede Baks artikel i dette årsskrift. Museet har også indsamlet enkelte genstande fra spejderhytten ved Byrum.

Der har i år været en stor tilgang af kunstværker

til museet: Augustinus Fonden har doneret to væsentlige værker, nemlig "Læsøpige i Nationaldragt" af skagensmaleren Michael Ancher og "Fiskerne venter paa Vind. Vesterø Havn paa Læsø" af Christian Blache. Derudover har museet modtaget adskillige gode Marinus Nielsen-værker.

Der arbejdes med løbende registrering af de indkomne genstande og arkivalier, og det er i den forbindelse en stor hjælp, at lokalarkivets frivillige yder god hjælp med grovsorteringen af de mange arkivalier, der afleveres til museet. Der er siden efteråret også kommet fuld gang i samarbejdet med Museumsforeningen om identifikation af de mange fotografier, museet har modtaget gennem de sidste år.

Hvad angår bevaring, sendte museet i år den flotte lokkesvane, der blev indleveret i 2009, til konservering på Bevaringscenter Nordjylland (BCN), og fik den tilbage i meget fin stand. BCN har også været på konsulentbesøg på museet for at vurdere opbevaringen af museums-genstandene; af anmærkningerne i rapporten kan blandt andet nævnes, at magasinet efterhånden er blevet alt for overfyldt. En skånsom kassationsrunde kan selvfølgelig bidrage til at afhjælpe problemet, men den langsigtede løsning er selvfølgelig at finde større og mere egnede lokaler til magasinet.

"Læsøpige i Nationaldragt"
Michael Ancher
Foto: Læsø Museum

*"Fiskerne venter paa Vind
Vesterø Havn paa Læsø"*
Christian Blache
Foto: Læsø Museum

Museet ejer en betragtelig bygningsmasse, hvilket afføder megen vedligeholdelse. På Museumsgården er vognporten i år blevet renoveret efter alle kunstens regler; et projekt, der kun lod sig gøre i kraft af økonomisk støtte fra Kulturarvsstyrelsen og LAG.

Hvad angår forskningen, er museet i færd med at foretage arkivundersøgelser vedrørende fæstningsanlægget ved Storedal; dette kan man læse mere om i artiklen i dette årsskrift. Det planlægges at fortsætte disse undersøgelser og at inddrage arkæologerne fra Vendsyssel Historiske Museum i projektet. Derudover foretages der undersøgelser vedrørende udviklingen i fiskeriet i Kattegat fra Anden Verdenskrig til nutiden, med henblik på opdatering af udstillingen på Søfarts- og Fiskerimuseet. Læsø Museum deltager bl.a. i et samarbejdsprojekt med de andre museer i Fiskeripuljen om belysning af tunfiskeriet i Kattegat i 1950'erne og 1960'erne.

Museet forventer som en udløber af arbejdet med Kommuneplan 2009-2021 at indgå i et samarbejde med Museumsforeningen, Læsø Kommune og Vendsyssel Historiske Museum (der har det arkæologiske ansvar for Læsø) om registrering af digepartier på Læsø i løbet af det kommende forår.

Museets arbejde – udadtil

Formidling

Der var i 2010 en ganske lille stigning i det samlede besøgstal på Museumsgården og Søfarts- og Fiskerimuseet (20.175 gæster mod 20.127 i 2009 og 21.761 i 2008), hvilket dækker over et lille fald i besøgstallet på Museumsgården og en pæn stigning i besøgstallet på Søfarts- og Fiskerimuseet. Ud over de mange rundvisninger for såvel voksengrupper som lejrskoler fik Museumsgården traditionen tro besøg af Læsø Folkedanserne, og der blev også afholdt "knipledag". I alt blev der afholdt 106 arrangementer i museets regi i 2010.

Museet er i færd med at opdatere fiskeri-udstillingen på Søfarts- og Fiskerimuseet, så den nye udstilling kan stå klar til åbningen i april 2011; nyere tids fiskeri, ikke mindst det vigtige jomfruhummerfiskeri, vil blive formidlet, og der vil blive opsat en skærm til afspilning af film om jomfruhummerfiskeri og snurrevods-fiskeri.

På Museumsgården arbejdes der på etablering af en "mørk" udstilling i Sølvrummet, hvor der dels vil komme mere fokus på de unikke Læsødragter og Læsøølvet, dels vil blive ophængt forskellige kunstarter fra museets samling. Der vil også blive etableret et "fordybelsesrum" med mulighed for at hvile benene, læse i Læsø-litteratur og se film om Gården og Sine Krogbæk. I samarbejde med Museumsforeningen vil der blive opsat en lille udstilling med autentisk

folkemusik og ”dansende” figurer i Læsødragt i Storstuen. De nye udstillinger skulle gerne stå klar, når Museumsgården i april slår dørene op for sæsonen.

Der blev arbejdet hårdt på etablering af ny museumsbutik i Museumsgårdens sydvestlige hjørne i 2010; den 7. juli kunne butikken så slå dørene op for publikum. Museumsbutikken har foreløbig været en stor succes; på trods af, at butikken først stod færdig midt på sæsonen, har den indtjent 30 % mere, end der var budgetteret med.

Publikationer

Museets og museumsforeningens årsskrift for 2009 indeholdt en række spændende artikler om vidt forskellige emner; lige fra en maraton-artikel om Læsø i den nordiske mytologi til en interessant redegørelse for gravændernes betydning for de læsøske husholdninger.

Lokalhistorisk arkiv

Lokalhistorisk arkiv har haft over 300 besøgende i 2010, og har modtaget 35 skriftlige forespørgsler ud over alle de mundtlige. Arkivet er fortsat helt afhængigt af de arkivfrivilliges store arbejdsindsats; uden dem ville det ikke være muligt for museet at drive et lokalhistorisk arkiv og holde det åbent for offentligheden.

FN 162 Ellen

I løbet af 2010 er Ellen blevet overhalet godt og grundigt, hvilket indebar en grundig kølhaling og reparation af motoren samt kalfatring af dækket og mange mindre reparationer. Ellen er derfor klar til syn og til at komme ud at sejle med gæster i 2011. Der arbejdes på at skaffe en stor jolle til Ellen, så gæsterne kan komme i land på Nordre Rønner.

Hedvigs Hus

Renoveringen af tangtaget og tagkonstruktionen på Hedvigs Hus fortsatte i 2010 finansieret af donationer fra skibsreder Carsten Brebøls Fond og Maersk-fonden. Der forestår stadig omfattende arbejder, som der søges yderligere støtte til. Forhåbentlig kan renoveringen fortsætte i sæsonen 2011.

Museumsadministrationen

Planerne om flytning af museets administration, Lokalkarket og magasinerne (samt etablering af nye udstillinger) til Garnspinderiet er sat i bero, og der arbejdes på nye, mere omfattende planer, hvor finansieringsmulighederne er bedre.

Driftsmæssigt har 2010 været et bekosteligt år for museet, hvor der på en række områder har været større udgifter end beregnet, mens tilskuddet fra stat og kommune har været stort set uforandret. Dog er en del af disse udgifter knyttet til forbedringer, der vil gavne museet fremover, som f.eks. renoveringen af Ellen, der forhåbentlig vil medføre masser af sejlads med turister i løbet af den kommende sæson. Der må forventes et relativt stort underskud på museets regnskab for 2010. Forhåbentlig vil økonomien balancere lidt bedre i 2011, hvor entréprisen sættes op fra 50 til 60 kr., og den nye museumsbutik vil være åben hele sæsonen.

Kulturarvsstyrelsen ser fortsat gerne, at museet indleder et tæt samarbejde med en større museumsenhed, hvilket ad åre vil føre til en fusion. Det er en af det kommende års store udfordringer at få afklaret, hvordan museet bedst muligt kan imødekomme Kulturarvsstyrelsens forventninger, og samtidig sikre eksistensen af et aktivt museum på Læsø, der både har ressourcer og personale til driften og den nødvendige museumsfaglige ekspertise til at varetage museumslovens fem søjler lokalt.

Museumsforeningen for Læsø 2010

2010 har været et spændende år med mange nye udfordringer for resten af den gamle bestyrelse og de nyvalgte. Kay Johannsen, Ernst Jensen og Kirsten Larsen valgte at stoppe i bestyrelsen efter mange års trofast og godt arbejde. Kirsten og Kay har dog heldigvis ikke sluppet arbejdet helt. Kirsten står stadig for publikationsfonden, og Kay står bl.a. for udgivelsen af vores årsskrift. Vi er i bestyrelsen glade for, at de stadig aktivt deltager i arbejdet i foreningen.

Hjemmesiden

Der er i årets løb blevet lavet ændringer på vores hjemmeside. Et nyt afsnit, "Månedens historie", er kommet ind. Vi har fået lov til at genoptrykke nogle af Frede Baks indlæg fra "Læsø Posten". Det drejer sig om historier fra Karl B. Larsen, Vesterø, og historierne om Lars Hess Bing. Jeg håber, at mange af jer følger med, og skulle I sidde inde med en god historie eller en fortælling fra Læsø, er I altid velkommen til at dele det med os andre på hjemmesiden. Indlæg kan sendes til undertegnede, gerne via mail. Har I et billede, kan dette også blive vist på vores forside, så det er bare om at komme i gang. Der har i 2010 været i gennemsnit 8 besøg på vores hjemmeside hver dag.

Arrangementer 2010

1. Da Læsø var tanggårdenes ø. Fra den 20. til den 22. februar afholdtes foredrag og udstilling om tanggårdene på Læsø. Marcelle Meier fortalte om det unikke og vigtige i at bevare så mange tanggårde som muligt, da denne måde at bruge ålegræs på er helt speciel. Henning Johansen og Poul Christensen fortalte om "Tangbanken", tængningen af "Kjeld Posts" fårehus, og om hvordan skolens elever aktivt havde deltaget i at vride vasker. Det havde været en stor oplevelse for eleverne. Der var ophængt mange gamle billeder af tanggårde i hele samlingsalen, så de besøgende havde nok at se på. Der blev sat navn på mange af gårdene. Selv om vejret var dårligt (snestorm), nåede vi alligevel et besøgstal på lidt over 100 personer i de 3 dage udstillingen varede.

2. Generalforsamling den 25. marts i Forsamlingshuset. Efter kaffen holdt Chr. Juul Christensen foredrag om livet i Bouet med bl.a. rejerusefiskeri. Der vil i løbet af 2010-11 blive lavet en film om dette emne. Klaus Munk fra Læsø Media står for projektet sammen med Jon Voss fra Læsø Museum. Vi ser frem til at kunne vise den for vore medlemmer. Museumsforeningen har støttet projektet økonomisk.

3. Syv markedsdage i Byrum, hvor foreningen præsenterede og solgte Læsø-litteratur. Vi har i år anskaffet en pavillon med logo for bedre at kunne ses og samtidig give skygge for de der passede boden.

4. Folkedanseropvisning ved Museumsgården den 15. juli blev en stor succes. Ca. 150 gæster var mødt op. De fik en flot opvisning af både voksne og børn. Dette fælles arrangement med Læsø Folkedansere og Læsø Museum gentages næste år. Aftenen sluttede af med kaffe, sodavand og småkager.

5. Ældredag den 1. oktober i Læsøhallen

Der var mødt ca. 270 personer op denne dag. Det var hyggeligt med mange forskellige aktiviteter. Vi deltog og fremviste gamle billeder, film mv. Arkivgruppen deltog med slægtsforskning. Arrangørerne vil lave noget lignende næste år. Der kunne godt have været lidt længere tid til at besøge de forskellige stande i. Ellers var det et rigtig godt arrangement.

6. Temadag den 1. oktober i Aars. Preben Mikkelsen og Kirsten Larsen deltog. Mødet handlede om "Fremtidens Museer". Efter den nye sammenlægningsplan er trådt i kraft, er udfordringerne ikke blevet færre, hvad tydeligt fremgik af indlæggene. Vi er heldigvis stadig et selvstændigt museum og vil også i fremtiden kæmpe for at være det.

7. Fortælleaften den 21. oktober i forsamlingshuset. En meget engageret Kjeld Jensen (søn af Inger & Valdemar Jensen) fortalte om sin slægt. Vi fik en god og deltaljeret fortælling om, hvordan Kjelds mors slægt på Læsø var bygget op. Efter kaffen svarede Kjeld på spørgsmål fra publikum.

8. Adventsudstilling i "Luddes Hus", Byrum

Vi har i samarbejde med Læsø Kunstforening og Læsø Museum været med til at lave julekiosk i Luddes Hus. Mange har besøgt og rost den!

Arkivgruppen

Medlemmerne af arkivgruppen har også i år hjulpet vore gæster og besøgende på bedste vis med at svare på henvendelser om slægtsforskning. Stor tak til dem.

Publikationsfonden

Vi har været heldige at kunne købe 25 eksemplarer af "Liv og sprog på svundne tiders Læsø II" af Arne Espegård. Den nye bog, "Glimt af det gamle Læsø 1800 -1900" der udkom i maj af Helle-Marie Kromanne, har solgt rigtig godt.

Fremtiden for Læsø Museum

Der arbejdes stadig intenst på at finde et nyt sted for administration, magasiner og lokalhistorisk arkiv. Der er lavet en ansættelsesaftale med museumsinspektøren, til stor glæde for os alle, da vi i museets bestyrelse har stor tillid til det arbejde, der bliver udført. Det er vedtaget i kommunalbestyrelsen, at Læsø Museum ikke vil blive beskåret i tilskud i 2011. Vi er dog i bestyrelsen blevet enige om, at sætte entréen op til 60 kr. Til gengæld får man så udleveret en pjece om "Museumsgården". Udvidelsen af museumsbutikken har vist sig at være en god idé. Omsætningen er steget, og de besøgende kan nu gå rundt og se de forskellige ting, uden at skulle stå i en lang kø! Samlet set har det givet en lille stigning i den samlede entreindtægt i forhold til sidste år. En ekstra entreindtægt vil være til gavn for alle parter tilkoblet museet. Det er bestyrelsens klare holdning, at Læsø Museum også i fremtiden, skal være et selvstændigt museum.

*Billeder fra Museumsforeningens arrangement "Da læso
var tangtagenes ø" – Restaurering, nedrivning, forfald*

Højskole frem for hyre

En ung mand fra Læsø valgte for knap hundrede år siden helt usædvanligt et ophold på en højskole frem for den sædvanlige hyre til søs. Han hed Harald Hansen og rejste i vinteren 1911-12 helt til Fyn på et ophold på Ryslinge Højskole.

Opvækst

Harald Hansen blev født d. 6. oktober 1888 på Holmbækgaard i Vesterø. Hans mor, Kirstine Markusdatter var blevet enke i 1881 efter hendes første mand Jens Christensen, der omkom under redningsarbejdet ved Floras forlis. I 1883 giftede hun sig med Chresten Hansen, der kom til Læsø som klunt fra Tolne Sogn. Efterhånden bestod søskendeflokken på Holmbækgaard af Marie, Christian Juul og Jens Peter, som Jens var far til og Magnus, Alma, Harald og Klara som Chresten var far til. I skolen fik Harald pæne karakterer fra ug- til g+. I 1902 var han dog udmeldt af skolen i en længere periode vel sagtens for at passe dyr på Rønnerne. Hvilke tanker og ønsker til fremtiden han har gået med er naturligvis uvist, og Harald Hansen berettede sjældent om sin barndom eller ungdom overfor sin senere familie. Men i hans stilehæfte fra Ryslinge afslører han nærmest sig selv ved at udtrykke sig om ”hvordan det kendes på mennesker, at de har været på højskole”.

I 1903 døde hans far Chresten Hansen og af grunde eller detaljer, jeg ikke kender, overtog Harald sammen med sin mor driften af Holmbækgaard. Dér gik han så som ”gårdejer” på Læsø fra han var 15 til han var 23 år gammel, men en dag hen under efteråret i 1911 brød han op og rejste til Fyn for at deltage i vinterens højskoleophold på Ryslinge Højskole. Men hvorfor nu dette valg frem for en forhyring?

Harald Hansens fremtid var ligesom afstukket, idet han vidste, at han skulle tilbage til landbruget. Men han havde lyst til at ”udvide sine horisonter” på en anden måde end en ”jordomsejling” måske kunne have givet ham. Han må have haft en medfødt evne og stor lyst – og trang til - at engagere sig i stort set alle former for frivilligt virke og offentlige hverv. For at kunne ruste sig til et sådant arbejde og vel sagtens for at dygtiggøre sig yderligere valgte han netop højskolen i håbet om, at den ville kunne give ham de nødvendige værktøjer.

Højskoletid på Fyn

Hvordan opholdet i Ryslinge iøvrigt forløb, ved vi ikke. Vi ved dog hvilke emner, han har skrevet om i faget ”dansk”, for hans gamle stilehæfte eksisterer stadig. Et højskoleophold er jo ikke gratis, og var det heller ikke dengang, så penge til en hjemrejse i anled-

Ryslinge Højskole som den så ud under Ejner Hansens ophold 1936-37. Foto: Privateje

Tv.: Ungdomsportræt af Harald Hansen. Foto: Privateje

ning af julen har han nok ikke haft. Om at holde jul på højskole skriver han følgende:

En juleferie

Julen er vel nok den tid på året hvor vi alle er mest glade. Den bringer os også budskab om den store gave, hvorfor vi alle bør være glade og taknemlige. Iblandt os elever på skolen, kunde vi flere dage før, vi skulde have juleferie, mærke denne glade stemning, som stadig steg mere og mere jo nærmere vi kom dagen. Og endelig kom den, da de kunde rejse hjem og holde jul sammen med deres kære. Det var med et langt blik, at jeg så efter toget, der stønnende og pustende langsomt satte sig i bevægelse for

til sidst at forsvinde med de sidste af mine kammerater. Det var ikke fri for, at det kriblede lidt indenfor vesten, men med lidt beherskelse tvang jeg denne følelse ned. Og jeg så vist lidt mellemfornøjet ud, da jeg sammen med tre kammerater, der også skulde holde jul her, gik tilbage til skolen. Der gik nu tiden med at hjælpe pigerne, der havde travlt med de sidste juleforberedelser. Og så kom juleaften. Kirkeklokkerne kimede den store højtid ind, og de forkyndte først [...] et bord, hvor der lå alle slags godter. Der spiste jeg så en figen eller pebernød og med nogle i munden og hænderne, smuttede jeg så tilbage til de andre. Og inden vi snart vidste af det, var den juleaften gået, og med en glædelig jul til hinanden skiltes vi hver til sit soveværelse. Næste dag, juledag, var

Jeg tror nok, det vi skal kende menneskers
på, når de har været på højskole, er, at de ikke
alene er skikkelige og fredsommelige, men at de og-
så kan vise kloer og kampe, når det, de elsker
sandskød og ret, trues. Og at de er mellem de forre-
te, der arbejder for god folkelig oplysning og med
interesse følger med i åndeligt og folkeligt
arbejde,

Jeg mener, det må være de bedste kendetegn,
og er de slakede, da har arbejdet, der er gjort på
højskolen, heller ikke været forgæves. Dermed bringer
vi højskolen den bedste tak for godt samarbejde,
eller måske jeg må sige: "Hjælpe til selvhjælpe," der
bliver til glæde og gavn for os selv og vore
medmennesker.

Harald Hansen,
Vesterø, Havn,

Afslutningen på en af Harald Hansens stile; Hvordan
kendes det på mennesker, at de har været på højskole?
Stilehæftet er i privateje

nu oprunden. Kirkeklokkerne kimede den store højtid
ind. Der var stærk færdsel hen ad vejen til kirken. Nogle
gående og andre i vogne smuttede forbi i rask fart med
stolte og raske heste for. Det var ligesom de også kunde
høre kirkeklokkernes kalden, for de løb så lette og raske.
Men alle havde de et mål; kirken.

Det varede ikke længe før den var fuld af folk; flere
strømmede ind og trykkede sig tættere og tættere sammen
på gulvet, da der ikke var flere siddepladser. Og atter
lød det gamle juleevangelium fra prædikestolen ud i kir-

ken til hver enkelt i menigheden. Og da prædiken havde
ende, og sangen begyndte "et barn er født i Betlehem",
da var det med alvor og varme, at den store forsamling
sang med.

Juledagene gik hurtigt for os her på skolen. Vi be-
søgte lærerne, forstanderen og opholdt os også meget sam-
men med pigerne. Jeg var et par gange over hos Højlund.
Jeg fik gerne en cigar, når jeg kom, og når så dampen var
oppe, fik vi et lille slag kort om pebernødder. Først med
børnene, når tiden så kom de skulde i seng, tog vi voksne
for alvor fat. Vi vilde blokke Højlund af med hans pe-
bernødder. Det lykkedes også til at begynde med, så han
måtte ind til vor mor, som han sagde, for at hente frisk
forsyning. Men da vi var færdige med at spille, havde vi
ikke stort flere end da vi begyndte, så det lykkedes ikke
rigtig.

Nu har julen ende, og vi er allerede inde i det nye
år. Men det er første gang, jeg har holdt jul udenfor mit
barndomshjem. Hvor godt det end er at holde jul hjem-
me, så tror jeg dog vi har godt af også at prøve at holde
jul ude fra hjemmet og borte fra sine kære. Da mærker vi
bedre i savnet af dem, hvor kære de egentlig er os. Denne
jul er jeg glad for, at jeg har holdt her. Den har lært mig
meget og vil altid stå som et friskt minde for mig.

Harald Hansen. Læsø

Stilehæftet rummer også emner med titler som bl.a.
"Island", "En udflugt til Odense", "James Watt og
dampmaskinen", "Arbejdets betydning" og "Høsten
før og nu". Men midt i det hele finder man også en
stil, hvor Harald Hansen selv kommer med lidt af en
forklaring på hans valg af højskole. Titlen lyder:

"Hvordan kendes det på mennesker, at de har været på
højskole?"

De fleste unge mennesker har i deres overgangsalder en

*Det nye stuehus på
Holmbækgaard.
Kirstine Markus-
datter sad på aftægt
i længen til venstre.
Foto: Privateje*

tid, hvor de får lyst og trang til at komme bort fra hjemmet for at se og lære andre folks skikke. Men det er for manges vedkommende ikke nok, det kan ikke tilfredsstille dem, deres trang stikker dybere, det er selve livet, der ligger dunkel og uklar, og som de søger oplysning om. Da rejser de på højskole for at finde svar på livets store spørgsmål, og dér blive sat igang ad den rigtige vej.

Når de af denne trang til oplysning rejser på højskole, da vil det altid kendes på dem. Den indre trang, som halvt lå og slumrede, er nu bleven vakt. De er altid med, hvor der er noget godt at fremme, og de har øjnene åbne for det store og konne, som ligger i folkelivet. Men der findes dem, som har været på højskole og det ikke er til at kende på. De kan være skikkelige, fredsommelige og gode nok, men går ellers og passer sig selv og er ligegyldig for alt omkring dem.

Jeg tror nok, det vi skal kende mennesker på, når de har været på højskole er, at de ikke alene er skikkelige og fredsommelige, men at de også kan vise kløer og kæmpe når det, de elsker, sandhed og ret, trues. Og at de er mellem de forreste, der arbejder for god folkelig oplysning og med interesse følger med i åndeligt og folkeligt arbejde.

Jeg mener det må være de bedste kendetegn, og er de tilstede, da har arbejdet, der er gjort på højskolen heller ikke været forgæves. Derved bringer vi højskolen den bedste tak for godt samarbejde; eller måske jeg må sige; "hjælp til selvhjælp", der bliver til glæde og gavn for os selv og vore medmennesker.

*Harald Hansen. Vesterø Læsø pr. Frederikshavn.
Ryslinge Højskole, den 20. marts 1912.*

Hjem til ægteskab

Harald Hansen vendte hjem til Læsø i foråret 1912, parat til at engagere sig i lokalsamfundet. Først blev han dog lige gift med Margrethe Pedersen fra Strandgården i Vesterø. Hun var datter af Marinus Pedersen og Maren Kathrine Jensdatter. Strandgården var Maren Kathrines barndomshjem. Brylluppet stod d. 4. juli 1913, og samme år opførtes det nye stuehus på Holmbækgaard. Børnene Holger, Ejner, Esther, Asger og Edith kom til i årene fra 1914-24, og Haralds gamle mor, Kirstine, sad på aftægt i en lille stue i en af de gamle længer, der også konstant var under reparation og vedligeholdelse. Så der var travlhed på matriklen.

Sognefoged og afholdsmand

Med sit højskoleophold i frisk erindring engagerede Harald Hansen sig hurtigt i adskillige offentlige hverv og frivilligt virke, bl.a. i Aktieselskabet Holmbæks Plantage, og han udstykkede et areal til Vesterø Boldklub i 1920 og tog aktivt del i klubbens arbejde. Sammen med sønnerne Holger og Ejner anlagde han også en tennisbane på marken vest for Holmbækgaard. I 1929 valgtes han første gang til sognerådet. I 1931 tildelte han hvervet som sognefoged for Vesterø nordre distrikt og lagde også sine kræfter i bestyrelserne for Vesterø Brugsforening, Vesterø Andelsmejeri og Vesterø Afholdsforening. Han blev også valgt til Vesterø Menighedsråd. Årene gik med at passe landbruget, familien og ikke mindst de mange hverv og titler i det offentlige tjeneste.

I sommeren 1938 fejrede Margrethe og Harald sølvbryllup. Mærkedagen blev fejret hjemme på gården, hvor laden var gjort i stand og pyntet op. I Vendsyssel Tidende kunne man læse følgende:

Sølvbryllupsfesten hos Sognefoged Harald Hansen og Hustru, Holmbækgaard, fik et smukt og festligt Forløb.

*Sølvbrudeparret Margrethe og Harald Hansen foran den overdådige æresport. Holmbækgaard 4. juli 1938.
Foto: Privateje*

Der var rejst Æresport foran Hjemmet, og Sølvbrudeparret blev vækket med Salut og Sang. Mange Gratulanter indfandt sig i Dagens Løb, og det strømmede ind med Telegrammer, Blomster og værdifulde Gaver. Om Aftenen samledes en stor Forsamling af Familie og Venner med Sølvbrudeparret. Man bænkedes om Bordene i Laden som var smukt pyntet med Grønt og Flag. Sogneraadsformand Birck Nielsen takkede Hansen for godt Samarbejde og overrakte en Gave fra Sogneraadsmedlemmerne. M. C. Larsen takkede ligeledes for Samarbejde i Sogneraadet. Fiskeskipper G. Petersen takkede

paa Fiskeriforeningens Vegne Hansen for det Arbejde, han havde gjort i Sogneraadet for Vesterø Havn. Julius Larsen og Chr. Bech talte for Sølvbruden og Børnene. Endvidere talte Lærer Jakobsen, Robert Wiis, K. Jespersen og mange flere. Der var skrevet to Sange til Festen. Harald Hansen takkede for al den Opmærksomhed, der var udvist mod Familien. H. Hansen har haft mange Tillidshverv. Han er Lægdsmand og Sognefoged, Sogneraadetsmedlem, Kasserer i Vesterø Brugsforening, Formand for Holmbæks Plantage, Bestyrelsesmedlem i Vesterø Andelsmejeri og Vesterø Afholdsforening, Formand for Vejudvalget og m.m., og alle Hverv bliver passet paa bedste Maade.

Forede sæbekasser

Efter denne begivenhed kunne ingen vide, at Harald Hansen ville have mindre end to år tilbage at leve i. Han var i 1937 blevet valgt til endnu en periode i sognerådet, og han havde travlt med både administration og udbetaling af aldersrente, opsyn under eksaminer i Nordre Skole, tilsyn med vedligeholdelsen af kommunens veje, og han skulle opkræve skatter til amt og kommune. Han arbejdede desuden med i mejeriet og havde den store opgave med udarbejdelse af regnskaber for Vesterø Brugsforening.

Netop dét arbejde sad han med i vinteren 1939-40. En ualmindelig streng vinter. På Holmbækgaard var der kun varme ét sted i huset; nemlig rundt omkring kakkelovnen i den ene stue. Her sad Harald Hansen bænket ved sit skrivebord og kunne ikke holde varmen om fødderne. Han forede nogle gamle sæbekasser med lammeskind og stak fødderne deri, men lige lidt hjalp det. Til sidst fik han ondt i benene og døjede med at gå. Han fik stillet diagnosen årebetændelse og blev efterhånden sengeliggende. Få måneder senere, i marts 1940, sov han stille ind i stuen på Holmbækgaard, kun 51 år gammel.

I Læsø Posten kunne man i april 1940 læse følgende nekrolog:

Dødsfald

Gaardejer Harald Hansen er gaaet bort. En dygtig og hjælpsom Mand findes ikke mere blandt os. Hans Plads i Samfundet staar tom. Hvem kan paatage sig at udfylde den til Befolkningens Tilfredshed og Samfundets Tarv, som han gjorde.

Hansen havde i mange Aar været et virksomt Medlem af Sogneraadet, foruden at han besad adskillige andre Tillidshverv, saavel offentlige som private. En medfødt Evne til at kunne sætte sig ind i en Sag, parret med en sund Dømmekraft og en selvstændig Meningsopfattelse, gjorde ham til en god Raadgiver, der altid havde Tid til at hjælpe andre. Æret være hans Minde.

Margrethe og den ældste søn Holger byggede og indrettede sig i det lille hus ved boldbanerne og den næstældste søn, Ejner blev kaldt hjem fra en stilling som førstekarl på en gård på Fyn for at overtage bedriften på Holmbækgaard. Man må sige, at Ejner Hansen i den grad gik i sin fars fodspor, idet han efter sin soldatertid i Odense selv var på Ryslinge Højskole i vinteren 1936-37 og hans stilehæfte (og øvrige højskolearbejder) fra dengang er såmænd også bevarede og i min besiddelse. Og dernæst blev en hel del af Harald Hansens offentlige hverv også overtaget af Ejner – ikke mindst sognefogedhvervet, som han bestred fra 1940-87 – men alt det er en helt anden historie.

Harald Hansen er min farfar. Jeg ville gerne have mødt ham.

Kilder:

Edith Thorsens personlige beskrivelser. Div. omtaler i Læsø Posten og Vendsyssel Tidende. Harald Hansens personlige stilehæfte fra 1912.

Realskolen på Læsø

Der var engang en Realskole på Læsø. En institution der i sin tid blev oprettet på privat initiativ af en del læsøboere. Den første spæde start var i årene 1915-16 på meget beskedne vilkår. Den første lærer var Thorkild Smith, han begyndte helt alene at undervise unge læsøboere i fagene til Almindelig Forberedelseseksamen, og det foregik i Forsamlingshuset i Byrum. Det næste år, 1917, blev lærer Jensen ansat. Nogen tid derefter flyttede man ind i den gamle Tolderbolig, Byrum Hovedgade 20, og her var der også bolig til 1 eller 2 lærere. Senere kom lærer Søren Uhrenholt og blev på Læsø til 1920, - han blev for øvrigt gift med sin tidligere elev, Grete Krogbæk, Grete døde et halvt år senere, og Uhrenholt rejste fra øen efter at have ført sin klasse til eksamen i København.

Flere af eleverne i de første år blev senere dem, der ledede Læsøs kommuneskoler. Således Åge Larsen i Østerby, Sofus Winther Jensen i Hals, Lyder Svendsen i Byrum og Faurholt Hansen i Vesterø.

Omkring 1925 kom en vanskelig tid for skolen, der var kun få elever. Man lukkede skolen i Byrum, og de sidste elever fortsatte, først i Vesterø Sdr. skole, senere et sted omkring Mejeriby med lærer Sindbæk og havde præsten i Vesterø, Aage Isager til sprogundervisning.

I 1930 søgte købmand Birk Nielsen, en af skolens faste støtter, Læsø Kommune om tilskud for at starte realskolen i Byrum på ny og fik bevilget 150 kr., og hermed startede skolen med et nyt hold elever og 2 nye lærere, nemlig Richard Andersen og Torben Hammer. Det blev i bygningen på Byrum Hovedgade 12, der i dag er Jehovas Vidners Rigssal. Her havde Byrum Privatskole til huse og underviste elever hovedsagelig fra kommuneskolen i Byrum, hvor forholdene en tid ikke var tilfredsstillende for en del forældre.

Indgangen til skolen var dengang i gavlen, og man kom ind i en gang, som gik igennem hele huset. Til venstre var Byrum Privatskoles to skolestuer, og til højre rykkede Læsø Realskole nu ind i to tilsvarende skolestuer. Ovenpå var der lærerboliger for privatskolens lærere.

Der var lavvande i skolens økonomi. Eleverne betalte 20 kr. om måneden, og af kommunens protokol fremgår det, at det årlige tilskud var 240 kr., og dette beløb skulle anvendes til 2 halve fripladser på den betingelse, at kommunen skulle godkende, hvem der fik dem. Man må formode, at der også må være kommet tilskud fra andre kilder.

3. real 1933 med lærerne Torben Hammer og Richard Andersen. Foto: Privateje

Her holdt realskolen til fra 1930 til omkring 1943. Nu er det rigssal for Jehovas vidner. Foto: Privateje

Fra 1937 til 1940

I august 1937 startede et nyt hold på Læsø Realskole. Vi var en flok i 13-14 års alderen. Da vi startede, var vi 8 drenge og 2 piger, og vi kom fra forskellige af øens 5 kommuneskoler. To af drengene gik ud i løbet af det første skoleår, men i samme år sluttede 3 elever sig til os fra holdet, der gik ud året før. Det var for en del af os en helt ny form for undervisning, der forestod. For at imødegå dette, så opsøgte man en af de elever, der netop havde sluttet skolen og købte de brugte bøger af dem. Alle bøger og andet materiale skulle vi selv anskaffe. Når man så kom hjem med disse bøger og så dem igennem, så havde man hermed en smule fornemmelse af, hvad sagen drejede sig om. Vi havde jo ikke haft kontakt med skole eller lærer, før vi mødte op den første skoledag. Der var 2 hold, os første års klasse, og så sidste og tredie års klasse. De to lærere der tog imod os var C. M. Christensen (vi kaldte ham Cimse) og Alfred Petersen. Lærer Christensen havde vi bl.a. til historie, fysik og tysk, – det, jeg husker ham bedst for, var hans levende fremstilling af det romerske kejserrige. Alfred Petersen rejste kort efter, at vi

begyndte skoleåret. Efter disse to lærere husker jeg blandt andre lærer Andersen (han var teolog) og frk. Krogsgaard. De, der tog med os til Bælum til eksamen, var Villy Krog Knudsen og J. Thomsen

Jeg syntes, at det var hårdt arbejde at "gå i realskole": Vi skulle 6 dage om ugen cykle 7 km til Byrum tidligt om morgenen i alt slags vejr, værst selvfølgelig om vinteren i sne og kulde og endnu værre for dem, der kom fra Østerby. De der kom først om morgenen, skulle fyre op i de to sorte kakkelovne, der stod i hjørnet af hvert klasseværelse. Disse rum var meget spartansk indrettet, - gamle slidte skoleborde med faste bænke, sikkert kasseret fra de andre skoler, bord og stol til læreren og en tavle. Og ikke andet. Der var dog i det ene klasseværelse et par skabe med rekvisitter til fysik og biologi. Vi fik blandt andet set, hvordan en dampmaskine og en elektromotor virker, - og det her med vandets vægtfylde. Biologien var også tilgodeset med en del udstoppede dyr og fugle. Der foruden (tro mig) stod der i et hjørne en kasse med skeletdele. Denne kasses indhold blev ikke brugt i vores biologitimer. Derimod husker jeg, at jeg engang så en slåskamp, hvor en af drengene fra den "store klasse" sad og forsvarede sig med to lårbensknogler! Men det var selvfølgelig i frikvarteret.

Vi havde gode lærere med en undervisning målrettet mod de krav, der blev stillet, for at vi kunne bestå eksamen. Vi skulle arbejde os igennem pensum, og der var ikke tid til andet. Vi fik stoffet gennemgået af læreren, og så kunne vi tage det med hjem og selv arbejde videre. Om eftermiddagen var det tid at finde cyklerne i cykelskuret lige øst for skolen, og efter cykelturen hjem igen og efter et måltid mad, var det hjemmearbejdet, der ventede. Det var forskelligt fra dag til dag, men det kunne somme tider tage flere timer. Vi skulle jo f. eks. kende alle navnene på floderne i Afrika. I matematik skulle vi jo kunne bevise at 2

parallelle linjer aldrig kan krydse hinanden. I dansk læste vi om de gode gamle digtere og skulle kunne citere Guldhornene udenad.

Til gengæld fik vi i klassen et specielt og godt sammenhold både med hinanden og med vores lærere. Vi lærte på en positiv måde, at det var op til os selv, hvad vi ville have ud af de 3 års skolegang.

Da vi i slutningen af sidste skoleår en morgen i samlet flok var på vej fra Vesterø og til skolen, hørte vi en larm, som blev højere og højere, og til sidst kom der et utal af sorte flyvemaskiner til syne over os. Det var den 9. april 1940. Vi nåede frem til skolen, satte cyklerne og gik ind og mødte vores lærer. De havde hørt radio, inden de gik hjemmefra og vidste, hvad der var ved at ske. Vi var så unge og forstod så lidt - men lærerne var rystede - vi tog alle hjem igen.

I maj begyndte de skriftlige prøver til eksamen. Det forgik i gymnastiksalen (nu Læsø bio), med øens skolelærere på skift som kontrollører. I juni skulle vi til mundtlige prøver.

Nu var forholdene blevet sådan, at vi ikke som eleverne før os kunne rejse til København og gå op til eksamen på universitetet. Løsningen på dette var derfor, at nogle af os tog vores cykler med i færgen og cyklede sammen med Lærer Krog Knudsen til Bælum, der ligger mellem Ålborg og Hadsund. Lærer Thomsen og resten af holdet tog med toget. Vi blev indkvarteret i Bælum Realskole, som havde eksamensret, og her bestod vi alle, 8 drenge og 3 piger, eksamen, eller som det også hed, præmilinæreksamen samtidig med skolens egne elever.

En af dagene, som vi tilbragte i Bælum, var en søndag, og vi tog alle til Sdr. Kongerslev Præstegård og besøgte en "gammel elev" fra Læsø realskole, nemlig Frode Gaarn Larsen, som var sognepræst der. Han blev på den tid kaldt "Fodboldpræsten" Det blev også til en fodboldkamp med stedets unge. Selv om præ-

sten stillede op på læsøholdet, kunne vi selvfølgelig ikke klare os

Fra 1943 til 1989

I 1945 hed lærerne Halvor Kristensen og Bendix Sørensens. Senere kom Børge Rasmussen til Læsø, og med ham som leder flyttede Realskolen endnu en sidste gang, idet der i 1943 blev bygget en helt ny skole foran den gamle på Byrum Hovedgade 22, der hvor nu kommunens pensionistboliger ligger. Økonomien bag dette var "Carl Ludvig Heintzelmanns Minde" Fonden. Som legatskole opstod hermed helt nye og bedre forhold, og mange elever strømmede til, - der var nu 3 klasser, og i 1951 fik skolen ret til selv at

afholde eksamen. Her mødtes også de ældste klasser i ungdomsskolen.

Men "Carl Ludvig Heintzelmanns Minde", som skolen jo hed, fik en kort levetid. En ny folkeskolereform omkring 1970 gjorde en ende på begrebet Realskole, sådan at den allersidste realklasse gik i kommuneskolen i 1977, parallel med 10. klasse. Realskolens leder Børge Rasmussen fortsatte som skoleinspektør i Læsø kommuneskole. Herefter gik de yngste klasser i kommuneskolen til undervisning i realskolen i nogle år, indtil den i 1989 blev jævnet med jorden og gav plads til ældreboliger. Da havde Læsø realskole trods dårlige tider og mange flytninger eksisteret i 60 år og havde været til gavn for rigtig mange læsøboere.

*3. real 1940
Foto:
Privateje*

Schäffer og saltværket

Denne artikel vil prøve at kaste lys over en mindre kendt del af Læsøs salthistorie. Læsøs salthistorie rækker langt tilbage i tiden nærmere bestemt tilbage til middelalderen. På den tid var der mange saltsyderier på øen, hvoraf en stor del senere er blevet udgravet. Den ældste del af Læsøs salthistorie ophørte omkring 1652, dog uden at jeg vil påstå, at det skete fra dag til dag eller fra år til år. Men året 1652 er skelsættende, da det var det år, kongen udsendte et dekret om, at det var forbudt at hugge mere træ i skovene. Årsagen var, at Læsø var blevet ramt af en omfattende sandflugt, som lagde store dele af øen øde. Den ældste og mest omfattende del af saltproduktionen ebbede dermed ud.

Det næste kapitel blev skrevet fra ca. år 1681 og frem til år 1710, hvor der var flere lykkeriddere, som forsøgte at genstarte saltproduktionen. Der var fire mand i alt, som investerede penge og tid, uden at det gav et tilfredsstillende afkast. Disse personer var Kaptajn Mathiasen, som den første og siden fulgte Abraham Pelt, Friderick Edelberg og Johan Peder Bister eller Dr. Bister, som han blev kaldt. Dr. Bisters anlæg er et af dem, der senere blev udgravet.

Efter dette saltkapitel gik der over 50 år, før der igen skete noget på saltfronten. I 1764-1766 forsøgte et konsortium, "Det mineralogiske Selskab" fra Køben-

havn at lave et saltværk på Læsø, bl.a. med den betingelse, at læsøboerne skulle forpligte sig til at arbejde for dette værk som en slags fæstebønder, men da fæstevæsenet havde været dødt i mange år, var det ikke muligt at genoplive.

Næste kapitel kom i starten af 1800 tallet, hvor Landfoged Hesselholt omkring 1809 forsøgte at iværksætte en produktion ved hjælp af 40 saltkister. Disse typer saltkister havde været kendt længe. De havde stået rundt omkring på gårdene, hvor der blev produceret salt til eget brug. I Englandskrigens tid kunne det nok betale sig at producere salt. Men efter krigen gik det nedad med Jens Hesselholts anlæg. Hvornår disse anlæg ophørte vides ikke, men i skøde og pantepro-tokollerne findes der følgende, som viser, at de bestod endnu i en del år: "De mig tilhørende 8 Aktier i Saltværket" Denne sætning stammer fra en pantobligation fra 1825, hvor disse aktier blev stillet som sikkerhed.

I 1815 dukkede en mand op, Krigsassessor H. Schäffer, som denne artikel handler om. Jeg har kun set ham omtalt to steder. Dels hos Brinck-Seidelins "Hjørring Amt – beskrevet efter Det Kgl. Landhuusholdningsselskab" og dels i et citat fra Seidelin i "Jyske samlinger, bind 5 række 3" fra 1937 i en artikel af C. Klitgaard, som hed "Saltværkerne paa Læsø". I C.

Klitgaards artikel står der følgende om Schæffer:

"Brinck Seidelin fortæller ogsaa at en Krigsassessor Schæffer indgav Forslag til Regeringen om Anlæg af et Saltværk paa Læsø, men det blev ikke til noget, fordi han vilde have 20 Td. Land af Kringelron, hvad beboerne ikke vilde samtykke i, bla. fordi de der havde Græsning, Tørveskær og Tangbjergning"

Jeg har fundet de dokumenter, der blev skrevet i forbindelse med Schæffers forsøg på at anlægge et saltværk. Dokumenterne ligger på Landsarkivet i Viborg i en pakke, der hedder: "Læsø Kald og Nørlyng Herred. med Viborg 1805-18". Pakken ligger i bispear-kivet og har nummer C2-648. Andre dokumenter fandt jeg i pakken fra Læsø Birk "Indkomne breve 1807-16", som har nummer B31-185.

Her følger et udpluk af den korrespondance, der blev ført. Jeg har valgt at gengive dokumenterne med den oprindelige stavemåde og sætningsopbygning. Det er muligt, at det gør det lidt sværere at læse, men det bevarer noget af dokumenternes sjæl.

I dokumenterne omtales der en institution, der hedder Rentekammeret. Her følger en forklaring hentet på Wikipedia:

Rentekammeret var betegnelsen for den funktion i statsadministrationen, som varetog økonomiske og materielle anliggender. Der var opgaver som bogholderi samt udbetalinger og told- og skatteopkrævning; men det indbefattede også administration af statens ejendom som skove, veje og bygninger. Rentekammeret blev nedlagt i 1848, da der blev indført ministerialstyre, og opgaverne blev da overdraget til de nyoprettede ministerier, hvoraf Finansministeriet fik hovedparten

Her følger det første dokument.

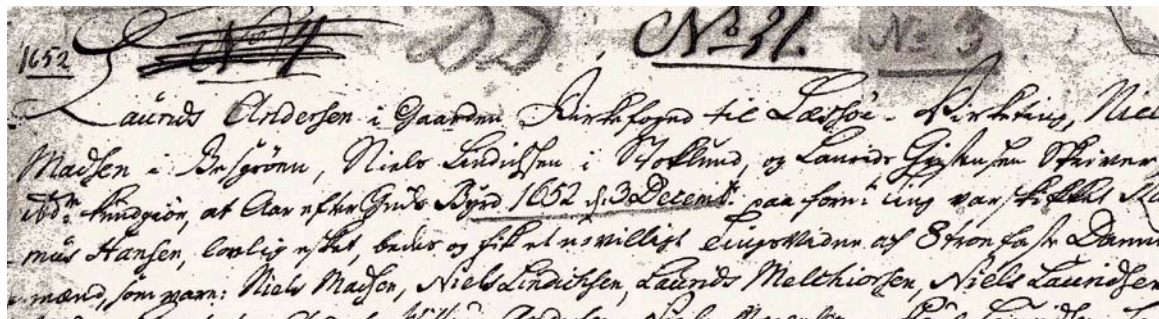
Til Deres Højærværdighed Biskop Bloch i Wiborg.

Ærbødig Promemoria

Under 21 Marts dette Aar ansøgte jeg Hans Majestæt Kongen igiennem det Høje Rentekammer, om Tilladelse at afbenytte mig af den paa Læssø værende Salt Sole, hvorpaa jeg nu under 13 October har erholdt Tilladelse fra Kammerets Side, med Erklæring at jeg maae henvende mig til Grundeiere af Læssø, for efter forening med dem at erholde det Terrain udvist som er nødvendigt til Værkets Anlæg.

Da jeg nu ikke rettere ved andet Domkapitulet i Wiborg er Grundeiere af Læssø, og at Deres Højærværdighed er den som har Bestyrrelsen, saa tager

Her ses en del af dokumentet fra 1652 der "afskaffede" saltkedlerne. Samtidig ændrede man landgildeafgiften, så den blev afregnet i penge i stedet for i salt.
Foto: Kurt Dahl

Her ses nogle af de saltkister, som i dag står ved saltsyderhytterne på Læsø. Foto: Læsø Museum

jeg mig den frihed at henvende mig til Dem med følgende Begiering:

1) At jeg hvor Salt Sole paa Læssø findes maa indtage saa megen Grund som er nødvendig til Anlæggelse af en Saltvirknings Indretning, uden derfor at erlægge nogen Kiøbesum.

2) at jeg tillige paa 10 Aar maatte blive begunstiget med Friheder og Rettigheder, som andre, der optage Land paa Læssø, ifølge Rentekammerets Resolution af 10 Januari 1778 § 5 ere forundt; At jeg under det Land, som jeg vil indtage, forstaaes det, som til Datum ikke af nogen anden er optaget til Agerbrug, da de Stæder hvor man i ældre Dage har, og nu for tiden afbenjttede Salt Sole, er Udkanter af Landet, nemlig Færön, Bolbakken, Söbadet er en Selvfølge.

Tillige forbinder jeg mig til at være Øens beboere eller det derværende Intersentskab til nogen Hinder i deres Saltvirkning, men tværtimod skal gjøre mig en fornøjelse af om jeg kunde bidrage til Udvidelse af deres Virksomhed Da Deres Høyrærdighed af anførte Begiering behagelig vil erfare at det er en Staten høyst rigtig Production, og som i Tiden ogsaa kunde give Domkapitlet en Indtægt, saa smigrer jeg mig med de fra Deres side ville bortfierte enhver Hindring, og som snarest meddele mig

Underretning, for at jeg kan præparere mig til at Drage til Læssø uden der at møde nogen Hindring.

Slutteligen tager jeg mig den frihed at forespørge om der ikke i Domkapitlets Arkiv skulde findes noget Document, hvoraf man kunde see hvor meget Salt der i ældre Dage har været givet af hver Kedel som blev afbenyttet, og hvorledes Afgiften har været beregnet, samt hvor meget det udgjorde. Forblivende med agtelse Deres ærbødige H Schæffer Krigs Assessor boende i Lille Kirkestræde No 100 første Sal.

Kiøbenhavn d. 4. November 1815

Efter at kongen havde givet sin tilladelse til at spørge rette vedkommende, om det var muligt at få råderet over det nødvendige jord på Læsø, så var der kun et at gøre, nemlig at sende denne skrivelse til biskoppen i Viborg. Biskoppen sendte brevet videre til Landfoged Jens Hesselholt på Læsø. Af brevet ordlyd kan man nemt få den opfattelse, at Schæffer troede, at det blot var en formssag. Men her følger et uddrag af Hesselholts svar.

Assessor Schæffers Ansøgning om Tilladelse at anlægge et Salt Virknings Indretning paa Læssø og i den Henseende at forunde adskillige Begunstigelser: at fra Kammerets Side kan intet være imod, at han anlægger et Saltvirknings Indretning paa Læssø naar han derom formener sig med vedkommende Grund Ejer og alle Vedkommandes Lovlige Rettigheder i et hver Tilfælde blive uforkrænket men Kammeret derimod ikke see sig i Stand til at udvirke ham den ansøgte Begunstigelse.

Hvorvidt Beboernes paaberaabte Ejendoms Ret til Rønnerne strække sig efter Højeste Rets Dom vil jeg forbigaae, da Dommen siger, at de bør som Selv Ejere beholde de dem efter Skiøde eller med lovlige Adkomster tilhørende Ejendomme; og paa Rønnerne har de vidst ikke Skiøder eller andre Adkomster om Hævd paa Græs-

ning, Tørveskiær m.v. som de over i 100 Aar har haft – Denne Rettighed som de saaledes har vundet ved Hævd, ville blive vanskelig at indskrænke, mindre ganske at betage dem. Dette har det Kongel. Rentekammer indseet og derfor har, ved at henvise ham til vedkommende Grund Ejere tillige iagttaget, at alle Vedkommendes Lovlige Rettigheder i et hvert Tilfælde bliver uforkrænket – Med det Gode indvilger Beboerne ikke, at noget af den Ejendom som de har hævd paa, fratages dem og uden nødvendighed at indlade sig derom i Proces var vel ikke værd. Rønnerne er ikke indbefattet under de øde og Sandfugne Jorder hvorom Højeste Rets Dom taler, og disse sidste er det alene hvorom Rente Kammerets Skrivelse af 10de Janv. 1778 handler

Jeg finder ikke den mindste Oplysning om hvor meget Salt der i ældre Dage har været givet af hver Kiædel som blev afbenyttet, og hvorledes afgiften har været beregnet, eller hvor meget det udgjorde; men ved det i Aaret 1809 anlagte Salt Virknings Indretning har været tilvirket aarl. 20 á 30 Tønder, foruden at Øens Beboere har selv tilvirket det fornødne til eget Huusbrug.

H.e. Assessor Schæffers Skrivelse af 4de d.M. følger vedlagt tilbage. – Klitgaard paa Læsøe den 27de Nov. 1815, underdanig Hesselholt.

Følgende skrivelse er indlagt som et bilag i sagen. Dette bilag indeholder mange personnavne, som måske kan interessere slægtsforskerne blandt læserne.

Litr. C.

Paa Grund af det Højkongel. Rentekammers Skrivelse af 19de f.M., har Deres Højvelbaarenhed under 24de Ds. gunstbeholdeligst paalagt mig, i Anledning Hr. Krigsassessor Schæffers Ansøgning om Tilladelse at anlægge et Saltvirknings Indretning paa Læsøe m.v., at indhænte Oplysning om hvem der egentl. er Ejendomsberettiget til det i Ansøgningen benævnte saakaldte Kringelrøn; Deres

Oplysning formeener ieg bedst at give ved hermed under No 1 at lade følge Gjenpart af en allernaadigst Højeste Rets Dom af 21 Janv. 1785, og tillige de vedkommende Beboere paa Læsøe, som, saavel som deres Formænd og Formænds Formænd af deres paaboende Stæder bestandig har haft Græsning, Tørvegravning og Ljingslæt m.v. paa bemt. Kringelrøn, deres Erklæring, som ieg i den Anledning har indhæntet, og følger vedlagt under No 2.

Klitgaard paa Læsøe den 12te Sept. 1815, underdanig Hesselholt

Til Højvelbaarne Herr. Amtmand Sporen.

No 1

Læsøe Lands Beboere bør, som Selvejere, beholde de dem efter Skjoder eller andre lovlige Adkomster tilhørende Eiendomme. – Hvorimod Viborg Dom Capitul fremdeles bør nyde Herligheden og øvrige Indtægter af Landet, Ifølge Kongelig Befaling af 9de Sept. 1735, samt 1/5 Deel af Bjergeløn, hvad enten Skibene strande eller ved Baade hjælper af Grund og paa hvad Maade end derom af Bjergerne sluttet Accord – Ligeledes bør Dom Capitulet i Overensstemmelse med Rentekammerets Resolution af 10de Janv. 1778 eene være berettiget, at lade udvise af de øde og sandfugne Jorder, hvorpaa ingen maatte kunde fremvise nogen lovlig sær Adkomst – Hvorimod samtlige Læsøe Lands Beboere aldeles bør fraholde sig at selvtagne Brug paa fornævnte Stæder, samt efter Landfogdens Tilsigede fremdeles som hidtil, være behjælpelig ved Klitgaardens Bjgnings Vedligeholdelse.

No 2

Paa omstaaende det højkongelige Rentekammers Skrivelse af 19de f.M. af, afgives herved Ifølge S:T: Hr. Cancellieraad og Landfoged Hesselholts forlangende, følgende underdanigste Erklæring:

At Det saakaldte Kringelrøn, som ligger paa Øens

søndre Side, Eiendommelig tilhører os og efterskrevne Beboere, neml. Skpr. Poul Bach, Poul Bertelsen Bech, Ole Christian Hulbeck, Peder Thomasens Enke, Peder Bertelsens Enke, Søren Pedersen, Peder Boie Madsen, Christen Thøgersen, Peder Madsen Strandbje, Niels Pedersens Enke, Chatrine Bach, Skpr. Biørn Biørnsen, Skpr. Ljyder Krogbæks Enke, Anders Christensen, Chri-

Læsø Saltsyderi. Foto: Læsø Museum

sten Mejling, Niels Poul Bach, Anders Melckorsens Enke, Jens Cortsen, Peder Knudsen, Lars Gadholt, Claus Skibsted, Johanne Mari Weien, Hans Kokvad, Lars Eistrup, Peder Iversens Enke, Niels Christian Thomasen, Niels Mørk, Niels Poul Erlandsen, Rasmus Skou, Johannes Skou, Lars Ringstedbrjynd, Thomas Fædder, Niels Ottesen, Christen Grindsted, Jens Ottesens Enke, Lars Meiling, Peder Andersens Enke, Jens Dahls Enke, Lars Bechs Enke, Christen Hansen, Tolder Beck, Skpr. Søren Høllet Bach, Jens Larsen Elling, Skpr. Niels Møller, Knud Stoklund, Ole Melckorsens Enke, Johannes Carlsens Enke, Niels Sander, Søren Meiling, Carl Biørnsen, Peder Klattrups Enke, Niels Thuren, Hans Broen, Niels Winther, Lars Neuwling, Christen Flade, Melchor Sørensen, Skpr. Poul Poulsen Bach, Thøger Lindgaard, Skpr. Peder Gais Enke, Skpr. Peder Holms Enke, Mads Madsen, Svend Strand. Commiss. Lindgaard, Thomas Estrup, Mallings Enke, Sognepræst Søeborg, Capellan Hiersing, Skpr. Niels Knudsen, Jens Gaarns Enke, Birkedommer Berbom, Bertel Skous Enke, Peder Christensen, Niels Ørum, Niels Cortsen, og Albret Pedersen, og at fornavnte Kringelrøn, som fælleds Udmarks Ejendom, til Fædrift og Græsning for vores Creaturer, ligesom ogsaa til Tørveskier og Ljngslæt, samt til opkastning af det til Huustækning Højestfornødne Tang, som der For- og Efteraar inddriver og møjsomelig opbjerger, har tilhørt vores og førmeldtes Formænd og Forfædre, ja fra Arrilds Tid uindskrænket tillagt vores paaboende Stæder, der er stadfæstet ved Højeste Rets Dom af 24de Janv. 1785, og altsaa underdanigst anseer vi os eene virkelig Ejendoms berettiget til samme; og om denne Rettighed enten maatte blive indskrænket eller os ganske frataget, som vi underdanigst ikke haaber, saa maatte vi blive total ruineret; thi den Indmark og ægrede Jord, som tilligger ethvert Stæd ere saare liden og tildeels sandig og skarp Jord, saa Avlingen derpaa ved den bedste Dyrkning ingenlunde ere tilstrækkelig til de

fleste Stæders Beboere med Familiers Føde og tarvelige Ophold; og naar vi ikke havde uindskrænket Græsning paa benævnte Kringelrøn og de øvrige sønden Rønner til vores Creature, saa blive rimeligviis Avlingen langt ringere og Indkjøb fra faste Landet af Fødekorn til enhver, tildels talrig Familie langt større, som dog i de sidste Aaringer ikke har været ubetydelige, der almindelig er bekjendt; og naar denne Udgiwt tillægges de Kongelige Skatter og andre offentlige Paabuder, saa ere Afgivter og Udgifter meget store, der i de sidste Aaringer, efter Tids Omstændigheder, har været særdeles trikkede for enhver af Øbeboerne; men skulde vores Udmærks Ejendom, hvoraf vi saavel som Indmarks Ejendommen svarer Skatter og Byrder, blive indskrænket, eller frataget vores og de øvrige Øens Beboeres Rettighed til Søeboden, hvor Søevandet tages og deraf tilvirkes det fornødne Salt til egen Huusholdning, saa vilde det blive umuelig for den største Deel at præstere de Kongelige Skatter, langt mindre andre offentlige Byrder – Læsø den 12te Sept. 1815- Paa samtlige Beboeres og Grundejeres Vegne: B. C. Hjort, J. Dam,

*S. Juul, Lars Poul Cortsen,
Rigtig Gienpart tilstaaes, J. Hesselholt*

Pro Memoria

I Anledning af en allerunderdanigst Ansøgning til Hans Majestæt Kongen fra Krigsassessor Schæffer om Tilladelse til at opstille Forsøg med den paa Læssø værende Saltsole, og dertil at indtage saameget Jordsmon, som til Anlægget af en Saltvirknings Indretning behøves, med mere, angaaende hvilken Ansøgning Kammeret, efter allerhøist Befaling, har vedlagt allerunderdanigst Forestilling, har Hans Majestæt under 28de i forrige Maaned allernaadigst bahaget at resolve saaledes:

Vi bifalde allernaadigst, at Krigsassessor Herman Schæffer, i Henseende til den af ham indgivne Ansøgning, maa tilkjendegives, at han ikke kan tillades at

anstille Forsøg med den paa Læssø værende Saltsole, og dertil at indtage det Jordsmon, som behøves til Anlægget af en Saltvirknings Indretning sammesteds, uden han forsaavidt derom foreener sig med vedkommende Grundeiere, og alle Vedkommendes Lovlige Rettigheder, i ethvert Tilfælde, blive uforkrænkede – Da vi imidlertid ansee at saadant Anlæg for at kunne blive til Nytte, ville Vi allernaadigst have Vort Rentekammer paalagt at tilkjendegive, saavel Domcapitulet i Viborg, som og Embedsmændene paa Læssø: at Vi, med særdeles allerhøieste Tilfredshed, ville ansee enhver Begunstigelse fra deres Side for Anlæggets Iværksættelse, ligesom Kammeret ogsaa kunde tilkjendegive bemeldte Embedsmænd, samt Krigsassessor Schæffer: at, naar de anstillede Forsøg maatte lade til det Resultat, at Salttilvirkningen kunde blive af nogen betydenhed, der da vilde kunde ventes tilstaaet enhver Lettelse eller Begunstigelse for de Partier Salt, som tilvirkes og udføres fra Læssø til andre Steder i Vort Rige Danmark.

Denne allerhøieste Resolution undlade vi ikke herved tjenstligen at communicere de Herrer Residerende ved Dom Kapitulet i Viborg, til behagelig Efterretning, da i øvrigt, saavel Amtmand Sporen til Bekjendtgjørelse for Embedsmændene paa Læssø Land, som Krigsassessor Schæffer, herfra er communiceret det Fornødne.

*Rentekammeret, den 8de Juni 1816,
(div. underskriver)*

Til de Herrer Residerende ved Dom Capitulet i Viborg.

Men som det allerede er fremgaaet, så fik Schæffer ikke truffet nogen aftale om at starte et saltværk på Læsø. Læsøboernes egenrådighed slog heldigvis til igen. Men når man tænker på dette forsøg og forsøget i 1764 med Det Mineralogiske Selskab, så skulle der ikke meget til, før Læsøs historie var blevet ændret markant. Hvordan havde Læsø så set ud i dag?

Hvor gammelt er det læsøske tangtag?

I disse år gøres der i sidste øjeblik et forsøg på at redde nogle af de få tangtage, der endnu er tilbage på Læsø, og som er en umistelig del af øens kulturarv. I 1949, da jeg som ung student var med på Nationalmuseets undersøgelse af øens gamle byggeskik, var de gamle gårde og huse endnu bevaret i stort tal, men øen har ikke passet godt på disse kulturværdier. En af de bevarede og velbelyste helheder var tvillinggården Stoklund. I dag ligger - halvt skjult under en presenning - de sørgelige rester af et smukt gammelt stuehus med tangtag, som nu afdøde Poul Ib Schousboe tappert kæmpede for at bevare for eftertiden. Det er omgivet af et brutalt nybyggeri, som totalt har spoleret et historisk område. Heldigvis har vi endnu den firlængede, tangtækte helhed, som museumsgården udgør. Man må glæde sig over, at den blev på øen og ikke – som det var planen – blev flyttet til Frilandsmuseet i Sorgenfri. Hvis den vel at mærke får lov til at ligge som en gammel helhed, velbevaret ude som inde, og ikke bliver et offer for den ”tivolisering”, der i øjeblikket rider museerne som en mare. Det er klart, at når det drejer sig om en så enestående del af kulturarven, så bør bevaringshensyn have fortrin frem for ønsket om med alle midler at sætte besøgstallet i vejret.

Under arbejdet med at sikre de sidste huse med tangtag vil det være rimeligt at stille spørgsmålene:

Hvor enestående er tage af tang, og hvor gammelt er tangtaget på Læsø? Tang eller ålegræs (*zostera marina*, også kaldt bændeltang) har også været brugt andre steder i de danske kystegne til mønninger, husgavle eller til tag på mindre udhuse, men som tækkemateriale til regulære huse til mennesker og dyr kendes det mig bekendt kun fra kysterne omkring Kattegat, og her stod Læsø ikke helt alene. På hallandskysten brugte man i stor udstrækning tang til hustage, men de så meget anderledes ud end de læsøske. De gamle bondehuse i det nordlige Halland havde en lavere taghældning, end vi er vant til, og taget blev lukket med græstørv på et underlag af næver (birkebark). Ved kysterne, hvor man havde adgang til tang, kunne den bruges i stedet for tørvene. Tangen blev trådt grundigt sammen, og nogle steder fastholdt af sten eller græstørv. I det nuværende Danmark vides tangtage at have været brugt på to øer i det sydlige Kattegat: Hjarnø og Endelave. På Hjarnø er tangtagene for længst borte, men i en synsforretning fra 1791 hedder det, at ”beboerne her på landet for det meste tækker med tang”. På Endelave var den form for tag i brug noget længere. Et par huse blev undersøgt af Nationalmuseet i 1930'erne, og i 1952 var jeg med til at undersøge det sidste tangtag på Endelave, kort tid før det måtte vige for et mere moderne tag. Det gamle tag var lagt,

da huset blev bygget i 1860, og det var ikke blot det sidste bevarede tangtag, men også det sidste, hvor den byggemåde var anvendt på Endelave.

På Læsø fortsatte man derimod med at lægge tangtag til et stykke op i det 20. århundrede, faktisk så længe ålegræsset endnu ikke var ødelagt af sygdom. Læsø er også det eneste sted på dansk område, hvor der i dag findes tage af den slags. Hertil kommer, at den teknik, der blev brugt ved lægning af et tangtag, er en læsøspecialitet, som ikke kendes andre steder, og som giver det færdige tangtag et helt særligt udseende. Det er den særlige ”tænge”-teknik, hvor man omkring

de 3-4 nederste lægter bandt de såkaldte ”vasker” af ålegræs (se tegningerne) og på den måde dannede en vold eller bæk forneden på taget, hvorpå man kunne lægge og fasttrampe den løse tang, der dannede resten af taget, indtil man nåede op til kippen.

Hvornår er man begyndt at bruge den teknik, og hvor gammel er i det hele taget skikken at lægge tangtag på husene? Her som i andre sammenhænge lønner det sig i første række at gå til birkedommer Bings læsøbeskrivelse fra 1802, for han giver altid grundige beskrivelser af det, der set med hans øjne er interessant og anderledes. Bing ofrer hele 3 sider af

*Tvillinggården
”Stoklund”s
nordlænge,
fotograferet af
Nationalmuseet
i 1942, da der
endnu var tang
på tre af de fire
længer*

sin topografi på en detaljeret beskrivelse af fremgangsmåden ved "tængning", og den viser, at man omkring 1800 bar sig ad på samme måde som hundrede år senere, da man indsamlede beskrivelser af, hvordan et tangtag blev lavet.

Vi har to ældre beskrivelser fra 1700-tallet, men de er ikke meget oplysende. I Pontoppidans Danske Atlas 1769 hedder det blot, at "husene er alle tækkede

med tang af 1 til 1 1/2 alens tykkelse, der kan ligge så længe tømmeret varer". Lidt mere oplysende er indberetningen fra 1728: "Alle husene der på landet er tækkede med tang, som opdriver på havbredden, hvilket de uden simer (dvs snoede bånd af halm) eller bånd lægger 3 alen tykt på husene og stopper og trækker det fast, så at hvert hus ser ud ligesom en høstak".

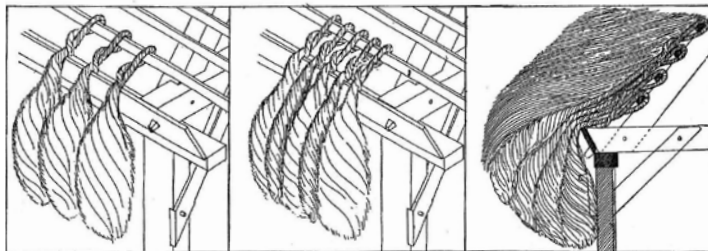
For at komme længere tilbage i tid må vi gå til domkapitlets regnskaber, som er bevaret helt tilbage fra omkring 1600. De indeholder blandt andet udgifter til nybyggeri eller reparationer på fogedgården Klitgaard. I 1642 blev der bygget "en stue over kælderen", og i den forbindelse står der: "Holdt jeg 10 folk en dag til at tænge til kost og løn". En lignende regnskabspost optræder en halv snes år senere, i 1651, da der blev bygget en ny lade til fogedgården. Den 2. juni var der 45 personer til øl og mad for "at tænge laden", og den 8. juli havde man 12 personer, som skulle "mønne laden med tang". Disse korte regnskabsnotitser fortæller desværre ikke noget om, hvordan man bar sig ad, men når man kunne sætte et halvt hundrede mennesker til at udføre arbejdet, så må det have været en almindelig kendt praksis på øen. Det er også interessant, at skriveren bruger det særlige læsørd, at "tænge", om arbejdet med at lægge tangtag. Det tyder på, at det allerede dengang var en gammel tradition, formentlig med middelalderlige aner.

Det er alt, hvad de historiske kilder kan fortælle om tangtagets historie. Kan vi få mere at vide ved at studere de bevarede gamle tangtage? Ja, det kan vi faktisk. Danske Atlas har nemlig ret i, at et tangtag kan ligge, "så længe tømmeret varer". Man regner normalt med, at et halmtag kan ligge 20-40 år, alt efter, hvor udsat det er for vejr og vind, mens et rørtag kan holde noget længere. Et tangtag, derimod, kan med lethed blive hundrede år, og nogle har endda holdt i flere hundrede år. Det var vel at mærke ofte kun den

Kviste fra den nu forsvundne fyrreskov, anvendt som strølag under tangen i et af de ældste tangtage, fotograferet 1958

På disse tre tegninger har arkitekt Engquist anskueliggjort, hvorledes vaskerne fastgøres til de nederste lægter, så de danner en solid vold, som er fundament for resten af tangtaget. Efter Nationalmuseets Arbejdsmark 1944

nederste del, som opnåede den høje alder, mens den løse del af tangtaget over vaskelaget kunne udskiftes efter behov. En af de ting, som kan sige noget om tangtagets alder, er det "strølag", som lægges under tangen for at forhindre, at den falder ned mellem lægterne. I de yngre huse har man i reglen brugt halm, siv eller kasseret fiskegarn, men i nogle af de ældste kunne man finde fyrregrene, som kun kan stamme fra øens gamle fyrreskov, hvis sidste rester forsvandt omkring 1700. Det var fascinerende at stå på et af disse gamle lofter, hvor man ud af strølaget kunne trække helt friske fyrrenåle, som sad indkapslet i det tykke, glinsende sodlag, som et par århundreders røg fra det åbne ildsted havde aflejret på vej op til lyrehullet i taget. Lyren, som blot bestod af en simpel træramme omkring aftrækshullet, var for længst afløst af en murret skorsten, men rammen sad ikke sjældent stadig på plads i kippen, blot proppet til med tang, da den ikke skulle bruges mere.

Når et tangtag har fået lov til at ligge så længe, skulle der være en mulighed for, at det rummer spor af eventuelle ændringer i "tænge"-teknikken, og det er netop det, de gør. Det var noget, som allerede Reinhard Mejborg, der i 1880'erne som den første begyndte at udforske de gamle danske bondegårde og deres byggemåde, var opmærksom på. Han kom på sin undersøgelsesrejse også til Læsø, som allerede

dengang var kendt for de ejendommelige tanggårde, og han giver i sine efterladte notater en udmærket beskrivelse af vridningen af "vaskerne" og deres anbringelse på de nederste lægter. Men han tilføjer, at i de ældste huse "er tagskægget ikke vasket. Her er dannet et gærde af træ, som bærer den nederste del af taget. Dette gærde bæres af tømmerstykker, "tængknægte" (= skokknægte), der er naglede til stolperne og til remmen. På undersiden af disse knægte er fæstet en solid planke, og ned imellem denne og remmen er der stukket en række af fyrregrene. Såvel disse fyrregrene som tængknægterne rager en alen op over remmen og danner således et gitter, som hindrer nedskridning af tangklædningen". Det interesserede i høj grad Mejborg, for det var det samme princip, som han havde set i anvendelse på de gammeldags lyngtage, som han kendte fra den jyske hede. 50 år senere, da arkitekt H. H. Engquist tog fat på en grundig undersøgelse af de gamle tanggårde, gik han på jagt efter de pinde, som Mejborg havde iagttaget. Han skriver herom: "Efter ihærdig søgen fandt vi virkelig i flere gamle huse inde i tangen pinde, der enten var stukket ned mellem skokbordet og remmen eller i huller i remmen. Og undersøgte man så tagets underside, viste det sig, at der ikke var snoet vaskehalse om de nederste lægter". Og han fortsætter: "Så forstår man bedre, at skokbord og skokknægte er så kraftige og så omhyggeligt fast-

Vridning af vasker – en læsø-opfindelse

Til vridning af en "vaske" skulle der to "vaskepiger", som startede med at gøre en passende bunke tang parat. Så stillede de sig ved hver sin ende af bunken, fattede omkring den med armene og vred og trillede tangen rundt i hver sin retning, til det var blevet en fast, sammenvredet bylt.

Derpå satte den ene pige sig på vasken og holdt den godt fast, så den ikke viklede sig op igen, mens den anden ud af vaskens ende tvandt den såkaldte "hals". Hun føjede løs tang til, så halsen nåede en længde på et par meter. Den færdige vaske blev båret hen til taget og fastgjort til en af de nederste lægter.

Tegninger af Bjarne Stoklund til en artikel i "Skalk" 1960

gjort; de har jo i virkeligheden skullet bære hele tagets vægt".

I et tangtag med vasker har skokbordet blot den funktion at holde tangen ude fra remmen. Det problem har man i de yngste tanghuse klaret blot med en lægte, fastgjort oven på enden af det fremspringende bjælkehoved. Den drabelige konstruktion med skokbord og – knægte er helt uforståelig, hvis det var den eneste funktion. Hertil kommer, som Engquist gør opmærksom på, at denne konstruktion synes at være beregnet til at imødegå et udadgående tryk, mens det, der påføres af vaskerne er indadgående. Skokbord og – knægte lader sig således ikke forklare ud fra konstruktionen med vasker, men må hænge sammen med en ældre byggemåde, hvor tangtaget blev holdt oppe af de omtalte pinde kombineret med et kraftigt skokbord.

Lad os sammenfatte resultaterne af denne lille opdagelsesrejse i tangtagets historie: Brugen af tangtage kan på Læsø følges tilbage til midten af 1600-tallet, men er sandsynligvis ældre. Teknikken med vasker på de nederste lægter er fuldt udformet omkring 1800, hvor birkedommer Bing giver en grundig beskrivelse af den. De ældre historiske kilder fortæller ikke noget om fremgangsmåden, men når der i 1728 skrives, at tangtaget lægges "uden simer eller bånd" kan der være grund til at tro, at man på den tid ikke brugte vasker i konstruktionen. Vaske-konstruktionen er i så fald en nyhed, der kommer til i løbet af 1700-tallet, og som må regnes for en læsø-opfindelse. Den ældre konstruktion, som man kan spore i de ældste tangtage, har været et "løst" tangtag, der blot blev hindret i nedskridning af indstukne pinde og et kraftigt skokbord. Det er en teknik, der ligner den, der kendes fra tangtage på Endelave og ifølge Mejborg også fra ældre lyngtage på den jyske hede.

Bettys Breve

Det skulle jo ske, det uafvendelige, og jeg kunne komme til at opleve det. Det skete, og jeg oplevede det, men på en helt anden måde end forudset.

Hvad jeg ikke havde forudset? Vel alt andet end at læse om Bettys bortgang i en annonce i Læsø-Posten indrykket af det offentlige. Den allersidste udvej. Var Betty virkelig så alene? Hvis Ja, så tak til plejehjemmet. Men det forekommer mig ikke, at det var den Betty, jeg havde kendt.

Begravelsen fandt sted fra Vesterø Kirke en fredag kl. 11.00. Vi var 16. Fire fra plejehjemmet, nogle slægtninge og så resten som mig, der blot ville tage afsked.

Salmerne kunne jeg meget vel forbinde med Betty. Tre salmer: Ingemann (Til himlene rækker din mis-kundhed, Gud), Brorson (Her vil ties, her vil bies), og så en oversat/gendigtet engelsk (Vær du mig nær ! Nu aften sænker sig). Brorsons er svær, den har hele 35 linjer forklarende tekst i salmebogen. De to andre har tilsammen 13 linjer. Men alle tre melodier er gode. Præstens tale: En begravelsestale, som den skulle være, dog forbandt jeg den ikke specielt til Betty.

Hvorfor?

Hvorfor har jeg sat mig for at skrive om Betty? Hun hørte ikke til min familie. Jeg har imidlertid kendt

hende siden, jeg var dreng og kom i hendes hjem. Mange år senere blev vi næsten naboer, og i den forbindelse er der en ganske bestemt og for mig ret enestående oplevelse, som sætter Betty på en ganske særlig plads i mit univers – og her har jeg taget i betragtning, at Betty ikke var som de fleste, så langt fra. Denne så særlige oplevelse følger her:

Fritidshuset skulle have et vintertjek. Det skete i en forlænget februar-weekend. Den omhyggeligt ud-tænkte plan for dette enmandsprojekt i en mørk og kold tid havde et svagt punkt. Huset havde intet tv, hvorfor det var umuligt at se ugens afsnit af *Matador* – den TV-historie, som startede i efteråret 1978 og straks fra starten var en kæmpe-succes. Mit hus på Læsø kunne imidlertid ikke yde mig den service at delagtiggøre mig i weekendens episode.

Inden jeg nåede Vesterø Havn, var problemet dog løst. I Sømandshjemmets dagligstue var der tv, og her kunne jeg selvfølgelig se *Matador* over en kop kaffe.

På hjørnet af hovedgaden og Nattergalevej mødte jeg Betty. Vi fik os en lang snak, hvoraf bl. a. fremgik, at der om aftenen skulle være møde i Sømandshjemmets dagligstue. Altså havde jeg ingen mulighed for at se tv der. Ærgerligt. Betty reddede mig. Hun skulle til mødet, men jeg kunne bare komme og gå ind og se tv. Nøglen lå under måtten. Jeg modtog naturligtvis

Betty Sørensen. Foto: Læsø Museum

invitationen med kyshånd, og lidt før sendetid sad jeg behageligt i en god lænestol. På et lille bord ved siden af, stod en termokande med kaffe, og et stort fad med hjemmebag. At omgivelserne i øvrigt bar præg af husets ikke ukendte rod, var for mig ikke nogen overraskelse – det var oplevet og overset før.

Hvad aftenens afsnit handlede om, hvordan vejret var, om fritidshusets tilstand, om jeg talte med andre end Betty på Nattergalevej – intet af det mindes jeg. Og Betty er død. Men alle dage har jeg husket og ofte fortalt om Bettys åbne dør.

Brevene

Betty kunne andet og mere end at redde en TV-oplevelse. Hun kunne f.eks. skrive breve, og det gjorde hun flittigt bl. a. til min mor og min kone og mig. I

en periode modtog Betty eksemplarer af *Redningsbåden*¹, som hun videregav til en fast lille kreds, blandt dem min mor, der også altid fik et langt brev med fra Betty. Som det senere vil fremgå, beskæftigede Betty sig i sine breve med en bred vifte af emner. Der var imidlertid to indslag fra dagligdagen, som ikke sjældent dukkede op i henholdsvis breve omkring jul og i sommerbrevene.

I juletiden kunne det lyde sådan: ”Jeg holder/holdt juleaften herhjemme med and og flæskesteg, dejlig julepost og fjernsyn”. Op til sommeren indeholdt breve en sætning som denne. ”Jeg har som sædvanligt ikke fået gjort rent og ryddet op til sommer-sæsonen.”

Og så skal der klippes i brevene. En lokal nyhed eller to kom ofte med i brevene, gerne de mere dramatiske. ”... så der var jeg i aftes og hørte den verdensomsejlede Troels Kløvedal fortælle...” (29.10. 1991). ”Jeg skal besøge Magda på plejehjemmet. Hun kom derop for 14 dage siden, på søndag. Jeg var urolig, da jeg ikke kunne ringe hende op, gik så derhen, men kunne ikke komme ind, fik så fat i den søde NN. Hun gik med mig derhen. Hun hører bedre end jeg og kunne høre, at Magda sagde: ”Hjælp, skub døren op.” NN ringede til Falck, og da de kom ind, og jeg bagefter, lå Magda på gulvet i køkkenet... Hun havde været syg længe. En dag, der var messehagelindvielse herhenne spillede hun så smukt, men faldt, da hun skulle ned af trappen.” (23.12. 1994). ”Har ellers været meget vaks ve TV efter jeg i aftes hørte, at vores *Margrete* var strandet med 160 passagerer. Nu til morgen lød det så, at de kl. 05.30 var kommet ind til Frederikshavn.” (28.12. 1998 kl. 08.00).

Selvfølgelig havde Betty problemer at slås med – hvem har ikke det? I enkelte breve linder hun sløret en lille smule for disse af nogle ikke helt ukendte sider af sin hverdag. Her er et par af de sjældne eksempler:

”Jeg har i min lænestol liggende en stor grå pakke,

*Marinus Nielsens maleri
af den grønne båd.
Foto: Læso Museum*

den kom før jul og er et billede, som Inger Dolmer har ønsket, jeg skulle have. Det er malet af Marinus Nielsen og er af den "Grønne Båd"². En dag må jeg have papiret af og se det, men det er lidt vemodigt at få det åbnet." (24.01. 1991).

"Gad vist hvor længe det gode sommervejr holder. Jeg har badet to gange i sommer og eller soppet ... det er jo så besværligt at komme op igen herude ved den store klit... en dag tog jeg to stokke med og brugte dem, da jeg skulle op over klitten, men bag mig hørte jeg en skraldgrinen, det så selvfølgelig sjovt ud, men jeg følte mig ellers lidt trist ved at blive grinet af." (03.09. 1991).

Bettys horisont sluttede ikke ved den jyske højderyg:" - tyskere er her ikke mange af i øjeblikket. Ferien er forbi for dem, der har arbejde, og nogle fejrer vel mere eller mindre Berlins sammenlægning. Nogle, ser det ud til, er glade for det, og andre fra østzonen er ikke alle lige begejstrede." (05.10. 1990).

"Jeg hører meget ofte presse og lytter til Anker Jørgensens tale om, hvordan det går, det er spændende om han får nogle gidsler hjem." (10.11. 1990).

Betty var langt hen ad vejen glad for tilværelsen og navnlig glad for naturen. Den havde hun lige uden for sin dør, og hun brugte naturen og delte gerne sine glæder med andre via brevene. Her er nogle klip:

”Sommeren er ved at gå på hæld. Bladene fra mine ahornstræer er så småt begyndt at drysse af. Nu her til formiddag glinser træerne af vanddråber.” (20.09. 1989)

... og det var en dag for sent, jeg fik den ind, men en lille rød rose ser ud til at befinde sig vel...” (23.10. 1990)

”Vi har så skøn en sol i dag, men har så sandelig haft meget tåge, og så de forrygende storme. I dag, da jeg var i Brugsen, og kiggede ud på havet, så det ganske forårsagtigt ud derude, ja, det veksler jo utroligt, og kunne man male, kunne det blive mange forskellige billeder.” (21.01. 1991)

”Jeg sidder her ud til Nattergalevej, og er lige færdig med at have nydt et dejligt måltid med stegte filetter, kartoffelsalat, grøn salat og agurk dertil en dejlig hvidvin. Jeg nyder udsigten. Folk kører forbi både fra stranden og på hovedgaden. Der er så mange turister, og havnen har været fyldt med smukke lystfartøjer...” (11.07. 1991).

”...her er så vidunderligt et sommervejr i dag.” (03.09. 1991)

”... Jeg har set mod vest, når himlen viser den vidunderlige røde farve ved solnedgangstid, det er et syn så smukt ...” (29.10. 1991)

Nu følger så denne histories sidste klip fra et af Bettys breve. Brevet er samtidig et af de sidste lange breve adresseret til mig. Efterfølgende blev det kun til brevkort med få sætninger. Betty var blevet træt, meget træt.

Klippet fortæller meget malende, at Betty er kommet til en helt anden verden – en verden hun i øvrigt ikke synes at have det ringeste imod. ”... Ja, jeg spiste jo andesteg heroppe den 24. og risalamande med kirsebærsovs. Vi får meget, meget god mad her... Nytårsaften efter smørbrød, gik jeg med i den store pavillon og du godeste, hvor det gik for sig, ingen

spareri, våde varer var der nok af, konfekt, små marcipankager, kulørte hatte, små flasker, der knaldede fyrværkeri udenfor – ½ stk. franskbrød med rejer fra Læsø ...” (03.01. 2001).

Slut

Denne korte og meget smalle historie om Betty skal sluttes. Det gøres den vel bedst ved brug af salmelinjerne fra Bettys begravelse, nemlig den om duen med oliebladet. (vers 6 i ”Her vil ties, her vil bies”). Olivenbladet fortæller, at det kom fra en jord ”med det hele”. Sammenlignes brevklippene med olivenbladet, så er der bag brevene et menneske ”med det hele”, og så er Betty pludselig meget mere end bare den, der redder en TV-aften, efterlader en samling breve og i øvrigt var et mangeårigt vejbekendtskab.

Noter

Betty er Betty Sørensen, født den 30. Januar 1916 i Vesterø, død den 3. juli 2010 i Byrum, begravet den 9. Juli 2010 på Vesterø kirkegård. Hun var ugift. Betty var eneste barn af fiskeskipper Peter Sørensen og hustru Emma (født Jerup).

1) *Redningsbåden* var, og er stadig et månedsblad, som udgives af Indenlandsk Sømandsmission, der også står bag landets Sømandshjem.

2) Båden ”Den grønne båd” havde tilhørt Bettys far. Jeg fik lov at låne maleriet til affotografering på betingelse af, at det var pakket ind, når jeg leverede det tilbage. Betty skrev, at hun fik maleriet af Inger Dolmer, giverens pigenavn. Hun var gift med et barnebarn til Læsø-pigen Mette Gad, der blev gift med maleren Poul Gauguin. Inger er begravet i Dolmers familiegravsted på Vesterø kirkegård. På en lille natursten til venstre står Inger Gauguin.

Fæstningsanlægget ved Storedal – et mysterium

Ca. 100 meter øst for parkeringspladsen ved Storedal støder man på forhøjninger i terrænet, der ved nærmere eftersyn danner et rektangel på ca. 40 x 100 meter, med de korte sider beliggende mod nord (ud til det marine forland) og syd. Mod syd afsluttes rektanglet i hvert hjørne af fremspringende, bastionslignende volde.

Når man studerer luftfotografier over området, træder anlægget meget tydeligt frem.

Det ses, at anlægget gennemskæres af en sti, og at fremspringene i de sydøstlige og sydvestlige hjørner er vinklede snarere end runde. Inde i anlægget skimtes der yderligere to aflange forhøjninger i landskabet, i nord-sydgående retning. Nordsiden af anlægget ligger lige ud mod den gamle strandvold på det sted i bugten, hvor vandet er dybest ind under land, og hvor der derfor har været mulighed for at sejle længst ind og evt. sætte tropper i land. Det er derfor en oplagt placering for et forsvarsanlæg, der skal forhindre landsætning af fjendtlige tropper, men omvendt også for et støttepunkt, hvor fjendtlige tropper, der har gjort landgang på øen, kan forskanse sig.

Der gives en beskrivelse af anlægget i Arnt Jerup Wiis' *Kanoner, Krudt og Kugler* (1998)¹. Det fremgår heraf,

at den fremherskende opfattelse blandt læsøboer er, at anlægget stammer fra Englandskrigene (1801-1814), og at det i hvert fald kan dokumenteres, at der under disse krige har været placeret kanoner på to steder i området, nemlig "Dahlen" og "Trekli" (en firepundig kanon hvert sted, og dertil et vagthus med alarmstænger ved Trekli), samt at øens kanonstillinger i 1809 blev forsynet med brystværn af opkastet jord. Om den nærmere stedfæstelse af de to skanser skriver Wiis: "På nyere kort ligger Trekli en lille kilometer vest for Store Dal. På ældre kort ser Trekli ud til at betegne hele Store Dal området. Det er derfor muligt, at Store Dal anlægget er batteriet ved Trekli, mens batteriet "i Dahlen" har ligget ved Lille Dal"².

Som Wiis konstaterer, knytter der sig mange uafklarede spørgsmål til anlægget ved Store Dal, idet anlægget umiddelbart virker som alt for stor til at være opført til blot at rumme en firepundig kanon. Wiis mener dog, at anlæggets omfang muligvis kan være passende for en skanse med én kanon, et vagthus og en signalstation (alarmstængerne)³. I forbindelse med de uafklarede spørgsmål opfordrer Wiis endvidere læseren til at sammenligne anlægget med en skitse af Sæby batteri (i samme værk, p. 19). Dette batteri er beregnet til to kanoner, og er udformet på helt anderledes vis end anlægget ved Storedal, idet det blot

består af en skansevold ud mod vandet, flankeret af to kortere skanser og åbent bagtil. Hermed antyder Wiis altså, at anlægget ved Storedal ikke minder om andre anlæg til samme påtænkte funktion, opført i tilknytning til Englandskrigene – en problematik, vi vender tilbage til.

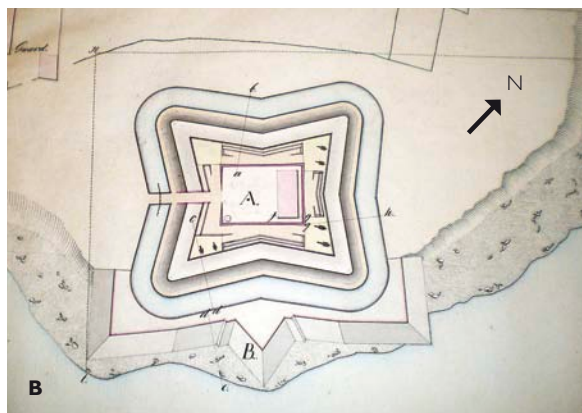
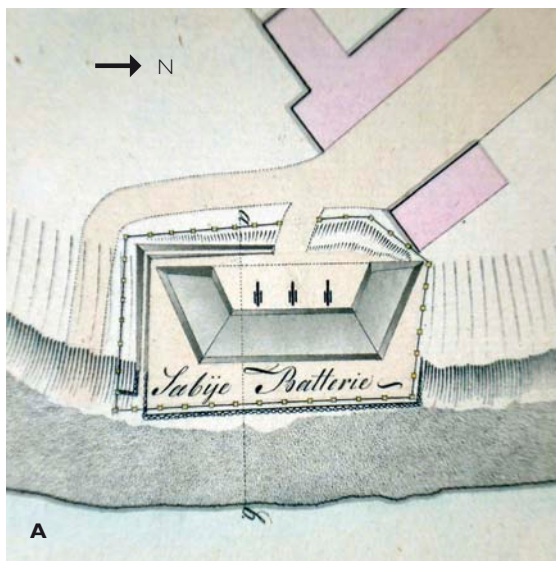
Der forefindes yderligere oplysninger om anlægget ved Storedal i Nordjyllands Statsskovsdistrikts katalog over fortidsminder (2006), med tilhørende rettelser (2007)⁴. Kataloget giver en udførlig beskrivelse af anlæggets fysiske fremtoning, herunder de ”runde ... bastionlignende formationer” i de sydlige hjørner, og nævner, at anlægget er i fin stand og bør bevares. Derudover henvises der til Wiis’ værk, og det anføres, at anlægget lokalt opfattes som en skanse fra Napo-

leonskrigene (Englandskrigene), men at dette ikke kan bekræftes af de officielle kilder (i dette tilfælde ”Croquier af de siden Aar 1800 i Anledning af Krigene mod England anlagte Skanser og Batterier paa Kysterne af Sjælland, Møen, Falster, Lolland, Fyen og mindre hosliggende Øer samt Nørrejylland” – samt den dertil knyttede kortsamling).

Efter besøg i området og nogle indledende undersøgelser, både i felten og i arkiver, står det klart for undertegnede, at der i sandhed er tale om ”mange uafklarede spørgsmål” i forbindelse med det store anlæg ved Storedal. I det følgende skal jeg nævne nogle af de overvejelser og hypoteser, der er opstået i forbindelse med de indledende undersøgelser.

Jeg har arbejdet videre med Wiis’ idé om at sammenligne Storedal-anlægget med andre anlæg fra perioden før og under Englandskrigene (1801-1814), og er nået frem til, at der ikke findes noget kystforsvarsanlæg fra perioden, der blot tilnærmelsesvist minder om det⁵.

Det er selvfølgelig klart, at fæstningsværker altid – eller i hvert fald siden artilleriet i midten af 1500-tallet for alvor begyndte at være effektivt – skal føje sig ind i terrænet og byde fjenden et så lille mål som muligt, hvorfor et givent fæstningsværk altid til en vis grad vil være formet af den topografi, det anlægges i. Der er dog flere forskellige standardtyper af fæstningsanlæg, man kan gå ud fra, når man prøver at identificere et givet anlægs alder og funktion. De såkaldt bastionære fæstningsanlæg udvikles i løbet af 1500-tallet, i takt med belejringsskytsets udvikling, og kendetegnes af, at man i stedet for høje mure og tårne af sten anlægger lavere, men dybe brystværn, der primært består af jordvolde. De større anlæg er gerne stjerneformede med koncentriske skanser og et jævnt f

Forskellige skansetyper

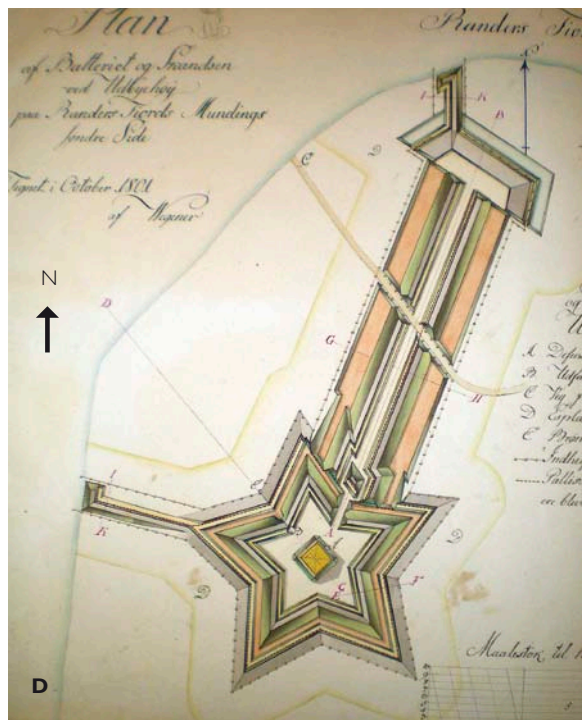
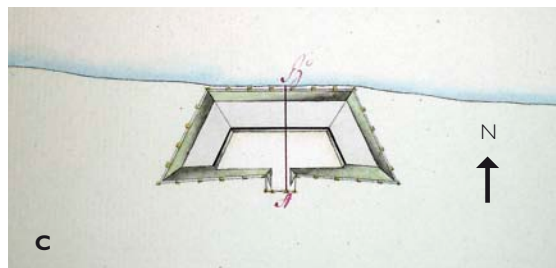
A: Sæbye Batteri (2-3 kanoner)

B: Nordre Skanse ved Fladstrand

C: Batteri ved Odde, Mariager Fjord (2-3 kanoner)

D: Stort batteri og skanse ved Udbyhøj, Randers Fjord

Alle fra "Plan over forsvarsværker, Nørrejyland 1801". Rigsarkivet

bestryge de ydre i tilfælde af, at det lykkes fjenden at erobre disse. De små skanser til 1-3 kanoner består dog hyppigst af en skansevold ud mod det forventede målområde flankeret af kortere brystværn og åben bagtil, som den førnævnte skanse ved Sæby.

Wiis har udført en skitse over anlægget ved Storedal, der i det store og hele er dækkende⁶. Det nordvestlige hjørne er dog i dag til dels sammenskredet, og som tidligere nævnt synes de sydvest- og sydøstvendte fremspring snarere at være vinklede end runde, at dømme fra luftfotografierne. Undertegnede har sammen med museumsassistent Niels Erik Nielsen med tilladelse fra Skov- og Naturstyrelsen (området er naturfredet) foretaget en indledende undersøgelse af Storedal-anlægget, dels ved almindelig besigtigelse, dels med sondeprøver. Der blev ved sondeprøverne hverken fundet spor af træ eller sten i anlægget, men vi stødte stort set alle steder på et fast lag grus/jord omkring en meter under terrænets overflade. Der kan evt. være tale om et stampet jord/gruslag. Ved besigtigelsen var det endvidere ret tydeligt, at fremspringene mod sydøst og sydvest faktisk har vinklede konturer.

De tilsyneladende vinklede bastioner giver anledning til at mene, at fremspringene er anlagt i bastionær form. Derfor er det nærliggende at mene, at der kan være tale om et fæstningsanlæg, som stammer fra et godt stykke tid før Englandskrigen, hvor anlægget jo som før nævnt øjensynlig hverken er anerkendt eller registreret som et større forsvarsanlæg, eller bestykket som oprindelig tiltænkt, men efter sidste halvdel af 1500-tallet, hvor de bastionære anlæg vinder udbredelse i Danmark, først og fremmest med ombygningen af kongsborgen Krogen ved Helsingør til Kronborg⁷. Denne hypotese skal behandles mere udførligt senere.

En anden mulighed er, at anlægget slet ikke eksisterede på Englandskrigenes tid, og at de omtalte skanser til hver én kanon, intet har at gøre med anlægget. Hvis dette er tilfældet, ville det være nærliggende at mene, at anlægget enten stammer fra tiden umiddelbart før Første Verdenskrig, hvor sikringsstyrken udførte adskillige feltbefæstninger på strategisk vigtige steder i landet, bl.a. ved Frederikshavn, eller fra Anden Verdenskrig, hvor tyskerne havde store planer for området.

Lad os tage tyskerne først. Der foreligger en del materiale om tyskernes planer om at anlægge et svært kystbatteri (*Batterie Nibelung*) ved Højsandet, sydøst for Storedal, samt en miniubåds-havn i samme område. I denne forbindelse blev der anlagt en jernbane (eller rettere tipvognsbane) fra Vesterø Havn til Højsandet, og der blev bygget nogle barakker til arbejderne fra *Organisation Todt*. Efter sigende skulle man også have påbegyndt fundamenterne til de 30,5 cm kanoner, der skulle opstilles i Højsandet, og herfra dominere se

(hvilket nok skal betragtes som udgivelsesåret, og ikke det år, luftfotografierne blev taget)⁹.

Af ovenstående kan man således slutte, at anlægget formentlig har eksisteret, før tyskerne påbegyndte deres arbejde ved Læsøs nordkyst i slutningen af Anden Verdenskrig.

Kan Storedal-anlægget stamme fra Første Verdenskrig? Den danske sikringsstyrke anlagde som nævnt en række feltbefæstninger op til og under Verdenskrigen, idet man frygtede et angreb mod landet, enten fra tysk eller engelsk side, men faktisk fortrinsvis fra engelsk side. For eksempel skrev søofficeren Henri Lucian Erik Wenck (der senere blev chef for den danske flåde) i 1910 en prisopgave til Søofficersselskabet, hvori han forudsatte, at Danmark ville indtræde i en

kommende krig på tysk side, og at englænderne efter en forventet sejr over den tyske flåde i Nordsøen hurtigt ville erobre Læsø, Anholt, Hesselø, Sejerø og Hjelm, og bruge dem som fremskudte baser mod de svækkede tyskere. Danmark ville derefter kæmpe aktivt mod englænderne og bl.a. befæste og forsvare Samsø. Wenck vandt prisen, og hans tænkning var øjensynlig ganske karakteristisk for stemningen i søofficerskredse op til krigen¹⁰.

På tysk side blev der faktisk i løbet af krigen lagt planer for et evt. ”forebyggende angreb” mod Danmark, der skulle forhindre en engelsk invasion af Tyskland, enten efter en landsætning i Jylland eller som en landgang ved Tysklands Østersøkyst, hvilket ville indebære, at den engelske invasionsflåde måtte trænge gennem de danske farvande. Som et led i disse tyske planer, der også omfattede et bombardement af København fra tyske slagskibe og fly, skulle der etableres fremskudte flyvestationer på erobret territorium, Læsø, Samsø og ved Limfjorden, med henblik på operationer i Kattegat, Skagerrak og Bælterne mod englænderne¹¹.

Der har været grund til at frygte et angreb på Danmark – og på Læsø – forud for og under Første Verdenskrig. Foreløbig har det dog ikke været muligt at finde indikationer i arkiverne på, at anlægget ved Storedal skulle stamme fra denne periode. Overordnet kan det dog forekomme lidt besynderligt, at den kollektive erindring på øen i givet fald ikke rummer reminiscenser herom. Så lang tid siden er det jo heller ikke.

Måske forekommer den første hypotese, nemlig at anlægget stammer fra svenskekrigene i 1600-tallet, mere sandsynlig. Eksempelvis ved vi, at der var en dansk, militær tilstedeværelse på øen i starten og midten af 1600-tallet. Under Torstensson-krigen (1643-1645)

*Luftwaffe-flyfoto af Storedal-området (1944).
Konturerne af anlægget anes i midten af billedet.
<http://nordjylland.flyfotoarkivet.dk/>*

havde kommandant Steen Rodsteen og 100-120 soldater base på øen. Kan Rodsteen have anlagt skanser ved Storedal? Hvis dette er tilfældet, er skanserne måske blevet ramt af sandflugten, der accelererede i sidste halvdel af 1600-tallet og kulminerede i starten af 1700-tallet – og som Rodsteen måske har været medskyldig i ved at forhugge den gamle fyrreskov¹². Det vil kunne forklare, at skanserne ikke er nævnt i de fornævnte oversigter over fæstningsanlæg i Nørrejylland op gennem 1700-tallet og starten af 1800-tallet – de har måske ligget helt eller delvist tilsandede hen, og er først gradvist blevet afdækkede igen i takt med klitternes march ind i landet, der efterlader området ved Storedal som en såkaldt afblæsningsflade.

Tilbage står så spørgsmålet om den usædvanlige udformning af anlægget, hvis to bastioner jo vender mod land. Selvfølgelig kan bastionerne være anlagt med henblik på forsvar mod evt. omgående bevægelser fra landgangsstyrker – men det kan som tidligere nævnt også være en mulighed, at der er tale om en lejr og støttepunkt for en landgangsstyrke – måske den svenske styrke, der skal have plyndret øen i slutningen af 1650'erne.¹³ På den anden side forekommer det dog en anelse usandsynligt, at man skulle have etableret et så stort anlæg i forbindelse med et kortvarigt plyndringstogt på øen. Svenskerne kan dog sagtens have forventet, at Læsø skulle lægges under den svenske krone (hvilket faktisk var en del af de svenske krav ved fredsforhandlingerne i Roskilde i 1658), og at man derfor ville få brug for et støttepunkt på øen. Som bekendt endte forhandlingerne med, at Danmark mistede store landområder – men ikke Læsø – til svenskerne ved Roskilde-freden.

Efter alle disse hypoteser står det blot tilbage at nævne, at Læsø Museum håber at kunne få svar på nogle af de mange spørgsmål om det fascinerende anlæg ved

Storedal i de kommende år, dels gennem fortsatte arkivstudier, dels gennem arkæologiske undersøgelser i samarbejde med Vendsyssel Historiske Museum, der har det arkæologiske ansvar for Læsø. Når den fornødne viden om anlæggets historie er tilvejebragt, vil der være rige muligheder for formidling af historien til øens indbyggere og gæster, både på museet og ude i det både natur- og kulturhistorisk set fantastisk spændende område ved Storedal.

- 1) Wiis pp. 90-91
- 2) Wiis p. 91
- 3) Wiis p. 91
- 4) <http://www.naturstyrelsen.dk/NR/rdonlyres/85A9B16C-1FD0-4CD6-AA47-1D327619D115/0/Fortidsminder.pdf> (side 7)
- 5) Se f.eks. F II Danmarks befæstning, Skanser i Jylland 686 og F II Danmarks befæstning, Skanser i Jylland 713, Rigsarkivet
- 6) Wiis p. 91
- 7) "Danske Forsvarsanlæg i 5000 år", bd. 1 pp. 140-146
- 8) J. O. Christensen: "De tyske befæstningsanlæg på Læsø 1940-45" i *Læsø Museum, Årsskrift 1990*
- 9) <http://lw1944.flyfotoarkivet.dk/>.
- 10) Clemmensen, M. H.: "The Danish Armed Forces 1909-1918" (2007), pp. 20-23
- 11) Clemmensen, M. H.: "Overdækningen af fæstningen mod den nye trussel. Opbygningen af Københavns Luftforsvar 1915-1918" (foreløbig version, pp. 50-52) til *Mod fornyelsen af Københavns Forsvar 1915-1918*. Se http://www.clemmesen.org/articles/luftforsvar_af_kbkh.pdf. Clemmensens kildemateriale stammer fra militærarkivet i *Bundesarchiv*
- 12) H. Grüner Nielsen: "Læsøfolk i Gamle Dage" (1924), pp. 20-28
- 13) Ibid., p. 20

Læsø-litteratur 2010

Augustinus, Peter: "Apokrom Kødfarvet Gøgeurt på Læsø." *Orkideer*. 2010. 31. årg. nr. 5. S. 16-19, ill.

Augustinus, Peter: "Edderkop på jagt i Gøgeurt. *Orkideer*. 2010. 31. årg. Nr. 6. S. 8-9, ill.

Augustinus, Peter: "Farveanomali hos Plettet Gøgeurt på Læsø." *Orkideer*. 2005. 26. årg. Nr. 4. S. 16-19, ill.

Bak, Frede: "Galeasefører og meget mere i Grønland." *Handels- og Søfartsmuseets Årbog*. 2010. S. 139-150, ill. – På baggrund af en dagbog fra årene 1888 til 1914 fortælles om Christian Nielsens liv som galeasefører for den Kongelige Grønlandske Handel og pensionisttilværelsen på Læsø.

Clemmensen, Niels: "Kalkmalerierne i Vesterø Kirke." Udgivet af Læsø Menighedsråd. 2009. 5 s., ill. Fotograf: Klaus Munk. – En kort beskrivelse af de restaurerede kalkmalerier fra 1500-tallet i Vesterø kirke.

Dahl, Kurt: "Er det den rigtige Knud?" *Fund & Fortid*. 2010. Nr. 1. S. 1-11, ill. – Danmark har hele to katolske helgener, der er navngivet Sankt Knud. Den ene er kong Knud den Hellige, der er helgenkåret 1101, og den anden er hertug Knud Lavard, der er

helgenkåret i 1169. Læsø menige indbyggeres segl har inskriptionen "Sigillum Sancti Kanuti de Læshø", men hvilken Sankt Knud er der nu tale om? Kurt Dahl argumenterer for, at det må være hertug Knud Lavard, eftersom han var far til kong Valdemar den Store, der gav den franske Cistercienserorden lov til at bygge Vitskøl kloster i 1158 og til omkring 1170 at tage en del af Læsø i besiddelse.

Dahl, Kurt: "Læsø Birks skøde og panteprotokol – 1845-1850." Udg. Kurt Dahl. 2010. 310 s. – En transskribering af skøde og panteprotokoller med navneregister. Kurt Dahl har med dette bind afsluttet en omfattende og imponerende udgivelse, der dækker perioden fra 1768 til 1850 i alt 15 bind.

"Global Danish Architecture: crisis and tradition." Archipress, 2009. — Om at bevare arkitektoniske værdier og traditioner i dansk arkitektur samtidig med at de nytænkes i en krisetid. S. 70-73 præsenteres arkitektfirmaet Friis & Moltkes Læsø kur- og helsecenter.

Grølsted, Esther: "Kvindedragtens hovedtøj på Læsø" E-tidsskrift *Dragtjournalen*. 2008. Nr. 3 Årg. 2. S. 120, ill. – En kort præsentation af Læsø-dragtens hovedtøj som "Dragtjournalens favorit".

Grølsted, Esther & Dahl, Camilla Luise: ”Om hviv og hvivklæde.” E-tidsskrift *Dragtjournalen*. 2008. Nr. 3. Årg. 2. S. 121- 139, ill. – Med udgangspunkt i Læsø-dragtens hvivklæde – eller hæklæde – fortælles om udviklingen og anvendelsen af hovedklædet i Nordeuropa fra tidlig middelalder. Andre steder – med undtagelse af Læsø – forsvinder skikken med hovedklæder i 1600-tallet. På Læsø omtales de fra starten af 1700-tallet, men da må de have været en meget gammeldags dragtskik – ikke en nyopstået mode – helt særegen for Læsø.

Ekerøth, Tom: ”Vi vil ikke være frilandsmuseer.” *Danske kommuner*. 2010. Årg. 41. Nr. 24. S. 14-18, ill. – Interview med borgmestrene på Ærø, Læsø, Samsø og Fanø. – De 4 ø-borgmestre argumenterer for ø-kommunernes selvstændighed.

Hagensen, Grethe: ”Kirke, kunst og kur. Peter Ejlerskov på Læsø.” *Kunstavisen*. 2010. Nr. 07. S. 26. – Om Vesterø Havnekirke, der er ombygget til kur- og helsecenter. Kunstneren Peter Ejlerskov har sørget for udsmykningen og har selv et galleri i nærheden.

Hagensen, Grethe: ”Kunsten blomstrer på Læsø.” *Kunstavisen*. 2010. Nr. 07. S. 20. – Om den første ud- deling af Jorn-Læsø legatet til den unge billedkunst- ner Rusudan Melikishvili i Asger Jorns nyrestaurede sommerbolig i Bangsbo på Læsø.

Hammer Larsen, Jan: ”Læsø 2009: A maritime archaeological survey.” *Maritime archaeology newslet- ter from Denmark*. Nr. 25 (2010). S. 19-22, ill. – Om skibsvrag lokaliseret ved Læsø.

Hammer Larsen, Jan: ”Læsø 2009 – marinarkæolo- gisk rekognoscering og besigtigelse.” *Bangsbo Årbog*

Læsøpige. Fra Kvindedragtens hovedtøj på Læsø. Foto: Bjørn Melchiorson

2009. 2010. S. 43-51, ill. – Artiklen er baseret på en marinarkæologisk undersøgelse i sensommeren 2009 ved scanning af havbunden mellem Vesterø Havn og omkring Nordvestrevet. Det er lykkedes at lokalisere 8 vrage samt rester af stubskov fra fastlandstiden. 2 af vrage er historiske og dermed fredet.

Hansen, Jens Morten: ”En udkant i midten.” *Dan- ske kommuner*. 2010. Årg. 41. Nr. 24. S. 62-63, ill. – Forfatteren påpeger manglende konsekvens i statens

finansiering af veje, broer og færger til ø-samfundene. Mange er gratis, andre koster dyrt. Der argumenteres for en offentlig finansiering af færgeforbindelsen til ikke brofaste øer.

Hansen, Jens Morten: "The salt industry on the Danish Kattegat Island of Læsø (1150-1652): Hyper saline source, climatic dependence, and environmental impact." *Geografisk Tidsskrift – Danish Journal of Geography*. 2010. Volume 110 (1). S. 1-24, ill. – På Læsø har man fundet resterne af ca. 1700 middelalderlige saltsyderier. Men hvor mange af dem, der har været aktive samtidig, produktionens størrelse i de enkelte tidsrum samt de naturlige betingelser for dannelsen af det saline grundvand, har man hidtil savnet viden om. Og hvad var årsagen til, at saltudvindingen fra at kulminere omkring 1585 sluttede brat få årtier senere? Artiklen søger at påvise, at der på de lavvandede områder og fjærene på sydsiden af Læsø er en nøje sammenhæng mellem de gamle strandlinjer og placeringen af samtidige saltsyderier i vandkanten. Man prøver ligeledes at påvise en sammenhæng mellem mængden af det saline grundvand og længden af de kyststrækninger, hvor det hypersaline grundvand kunne dannes. Grundet en klimaforandring i 1600-tallet – "den lille istid" – blev denne strækning reduceret kraftigt, og der argumenteres for, at det endelige stop for saltproduktionen i 1652 ikke kun skyldtes manglen på brændsel, men snarere klimaforværringen og manglen på hypersalint grundvand.

Hansen, Jens Morten og Christensen, Poul: "Det hvide guld." *Weekendavisen*. 2009-03-20. Sektion: Ideer. S. 8-9, ill. – Artiklen fortæller om den historiske baggrund og ikke mindst om de geologiske forudsætninger for den middelalderlige saltindustri på Læsø. Ny viden fra et stort antal boreriger med måling af

profiler for grundvandets saltholdighed og ny satellit- og laserteknologi, der kan kortlægge saltsyderiernes beliggenhed i forhold til datidens strandlinjer med stor nøjagtighed, kan give oplysning om, hvor mange saltsyderier, der har været aktive - og produktionens størrelse – i de enkelte perioder fra ca. 1200-1652.

Junge, Carl-Johan: "De brune bier på Læsø." *Tidsskrift for biavl*. Årg. 144 (2010). Nr. 4. S. 108-110, ill. – Der gøres status for de brune bier på Læsø. Striden mellem biavlerne er forliget. Øens areal er delt op mellem de gule og de brune bier, og det er lykkedes at holde arten ren på baggrund af et intensivt avlsarbejde, men der er en stadig risiko for indavl, og vægten i arbejdet er flyttet fra honningproduktion til bevaring af den brune bi.

Kjærgaard, Jan og Ladefoged, Leif: "Læsø sander ikke mere til – den gror til." *Danske kommuner*. 2010. Årg. 41. Nr. 24. S. 36-37, ill. – 37 % af Læsøs areal er udlagt som Natura 2000 område – to EU-direktiver, der tager sigte på at bevare naturen og fuglelivet. På Læsø arbejder man på, at opgaven ikke kun bliver en økonomisk belastning for øen, men i stedet kan være et varigt aktiv, der giver arbejdspladser og omsætning i landbruget og naturoplevelser for øens gæster.

Kromanne, Helle-Marie: "Glimt af det gamle Læsø 1800-1900." Læsø kommune. 2010. 213 s., ill. – Forfatteren og Læsø kommune har påtaget sig en vigtig opgave ved at udgive en både tilgængelig og underholdende bog, der behandler en lang række sider af Læsø-samfundet i 1800-tallet. Bogens målgruppe er "historisk interesserede mennesker". Den henter sit stof fra klassikere som Lars Hess Bing: "Beskrivelse over Læsø" (1802), Grüner Nielsen: "Læsøfolk i gamle dage" (1924) og Signe Mellemgaard: "Distriktslæggen og

læsøboerne” (1992) og andre lokalhistoriske publikationer samt en række artikler fra Museumsforeningen og Læsø Museums årsskrift og Vendsyssel Årbøger. En væsentlig kilde er Edith Thorsens transskription af Læsø Sogneforstanderskabs protokoller 1849-1864. Bogen har en detaljeret indholdsfortegnelse, der gør den fint anvendelig som opslagsbog.

Ladefoged, Leif: ”Behov for en nye Læsø-færge.” *Danske kommuner*. 2010. Årg. 41. Nr. 24. S. 8. – Om en undersøgelse af behovet for en ny færge til Læsø. Kunderne foretrækker en billigere overfart frem for en nedsættelse af sejltiden.

Ladefoged, Leif: ”Ø-demokrati og borgerinddragelse.” *Danske kommuner*. 2010. Årg. 41. Nr. 24. S. 38-40, ill. – Om nærdemokratiet i et lille ø-samfund – over Brugsens frysedisk, på borgermøder og café-møder. Hvordan tackler man store projekter som etablering af en Nationalpark og et dæmningsbyggeri til havvindmøller? Har fritidslæsøboer de samme ønsker til Læsøs fremtid som læsøboerne selv?

Langdahl Jørgensen, René: ”Læsøs lyksaligheder.” *Gastro*. 2009. Nr. 38. S. 22-27. – En præsentation og indføring i Læsøs kulinariske produkter og virksomheder: Sydesaltet, Læsø Fiskeindustri og jomfruummerne, produkterne fra Juul & Søn – Bi- og gaardbutik, nemMAD.nu, Krydderurtehaven og honningproduktionen. Der argumenteres for en beskyttelse af Læsø-produkterne under EU’s PGI-betegnelse for protected geographical indication.

Lorvik, Heidi Cecilie: ”Den nye borgmester på Læsø.” *Dansk Pelsdyravl*. 2010. Nr. 1. S. 24-27, ill. – Et interview med Læsøs nye borgmester og minkavler Thomas Wrichsberg Olsen.

Lyman, Bent: ”Danmarks dejligste øer.” Lyman Maritim. 2010. – Side 100 -105: En præsentation af natur, byer og seværdigheder på Læsø.

Neerup Buhl, Peter og Jørgensen, Jørgen: ”Notes on species of Ceraphronidae and Platygasteridae (Hymenoptera) reared from Cecidomyiidae (Diptera) in Denmark.” *Entomologiske meddelelser*. Bd. 78, h. 1 (2010). S. 33-39, ill. – 15 arter sorthvæpse blev klækket fra galmyg indsamlet på Læsø, hvilket afslørede talrige nye værtsfolk.

Projekt Dialekt, 2010. 1 dvd-video + 1 hæfte udgivet af Jensen & Bugge. Der vises folkedanse fra 4 lokaliteter. Fra Læsø vises ”Læsø bal”: March, Forkert polka, Lille Ebbe, Sekstur, Skomagerpolka, Fætter Mikkell, Kontra, Vals, Rejlænder, Petersen/Enkelt kæde, Kingo Pedersen, Enkemands dans, Proptrækkeren, Familiehopsa, Forkert vals. I teksthæftet fortæller Kenneth Krak om samarbejdet med Anna Juhl, Madvig Vilsen og Levi Vilsen.

Ravnkilde, Ina: ”Søndag er en god dag: en livsfortælling.” Books on Demand, 2009. S. 128. – Forfatteren beretter bl.a. om sin opvækst på Læsø i præstegården i Byrum i 1950'erne.

Sand, Michael: ”Edderfugle på Læsø.” *Jagtårbog* 2011. S. 99 -107.

Severinsen, Malene: ”Læsø Fiskeindustri tror på bedre tider.” *Børsen*. 2010-05-17. S. 15. – Økonomidirektør Svend Ole Larsen ser positivt på markedsudviklingen for Læsø Fiskeindustri.

Steiner, Max: ”Læsø Kattégats perle.” *Jæger*. Nr. 11. 2010. S. 28-31, ill. – Om jagten på Læsø og fiske-

handler Christian Thorsen, der har sat november måned af til sneppejagten.

Stoltze, Michael: "Danmarks Nationalparker." Lindhardt og Ringhof. 2010. Ill. S. 162 -169: Læsø, Anholt og havet omkring. – Læsø omtales som et af de ni mest oplagte emner til kommende nationalparker i Danmark.

Thorsen, Sven: "Anno – der var engang. Stidsholts jagtbog, Læsø 1924-1934." *Jæger*. Nr. 4. 2010. S. 96 -102, ill. – Med udgangspunkt i Svend Stidsholts jagtbog fortælles, om strandjagtens økonomiske betydning for overlevelsen på et lille husmandssted på Læsø i 20'erne og 30'erne.

Thorsen, Sven: "Gravanden – en nyttig æglæggende husfugl". *Dansk Ornitologisk Forenings Tidsskrift*. Nr. 2. 2010. S. 51-58, ill. – En udførlig beskrivelse af brugen af kunstige reder ved indsamling af æg fra gravanden. En tradition der kan føres tilbage til 1200-tallet og kendes fra øerne Sylt, Amrum, Föhr, Fanø, Rømø og Læsø.

Thorsen, Sven: "Gravandens æg". *Skalk*. Nr. 3. 2010. S. 9-12, ill. – Eksempler på ægindsamling fra kunstigt anlagte gravandereder, andehuller og andehuse, hvor gravanden lagde sine æg. Skikken kendes bl.a. fra øerne Amrum, Sylt og Læsø.

Thorsen, Sven: "Skam få den der skød en gravand." *Jæger*. Juni/juli 2010. S. 22-25, ill. – En udførlig beskrivelse af kunstigt anlagte gravandereder – andehuse – på Læsø og Ndr. Rønner, hvor indsamling af æg kunne supplere husholdningen.

Vestergård, Peter: "Fra salteng til strandvoldshede:

Edderfugle. Fra Jagtårbog 2011

plantесамfund eller kontinuum?" *Flora og Fauna*. Årg. 115, h. 4. (2010) S. 85-91, ill. – Med udgangspunkt i et strandvoldssystem ved Københavns Universitets feltlaboratorium "Lyngholt" på Læsø diskuteres videnskabelige metoder til definitionen af et plantесамfund.

Vaaben, Line: "Überørt natur - med et gran salt." Kristeligt dagblad. 2010-07-02. S. 4, ill. – Læsø affolkes hurtigt, og turismen er eneste vej til overlevelse. Derfor satser Læsø blandt andet på alt, der kan saltes.

Weirup, Torben: "Asger Jorn over det hele". *Berlingske tidende*. 2010-05-21. Sektion 2. S. 1-2, ill. – Det er snart 40 år siden, at Asger Jorn døde, men vi er stadig ikke færdige med ham. Hans museum i Silkeborg er blevet fornyet, og både på Læsø i Danmark og Albisola i Italien er der indrettet kunstnerboliger i hans gamle huse. Læsø kommune indstifter et Asger Jorn-legat, og Albisola vil bruge adskillige millioner kr. til at udbrede kendskabet til Jorn.

Willisch, Andreas: "Læsø." *Impressum*. 2010. 41 s., ill. – Fotobilledbog med motiver fra Læsø.

Museumsforeningen for Læsø 2010

Oprettelse, formål og virke

Foreningen blev stiftet den 11. november 1982 og dens formål er at udbrede forståelsen og interessen for de natur- og kulturhistoriske værdier på Læsø. Foreningen virker som støttekreds for Læsø Museum, og foreningens bestyrelse er repræsenteret i bestyrelsen for Læsø Museum ved tre medlemmer.

Privatpersoner, firmaer og institutioner kan optages i foreningen som medlemmer.

Årligt kontingent er 70 kr. Medlemskab giver gratis adgang til museet, gratis årsskrift samt mulighed for at deltage i udvalgsarbejdet eller ved frivilligt arbejde for Læsø Museum.

Publikationsfonden

Fondens formål er bl.a. at støtte udgivelsen af publikationer om Læsø og gennem salg og formidling at sikre, at også "smalle" publikationer om Læsø-emner når ud til medlemmer og interesserede.

Adresse: Museumsforeningen for Læsøs publikationsfond,
c/o Kirsten Larsen, Byrum Hovedgade 49,
Byrum, 9940 Læsø. Tlf. 98 49 10 06.

Hjemmeside: www.laesoe-museumsforening.dk

Kontakt: rosenfeltdtk@gmail.com

Bestyrelsen

Lars Rosenfeldt Jespersen*, *formand*
Peter Danielsvej 3
9940 Læsø
Tlf. 98 49 80 17
E-mail: rosenfeltdtk@gmail.com

Preben Mikkelsen, *kasserer*
Stoklundvejen 19, Byrum
9940 Læsø
Tlf. 98 49 11 28
pmilaesoe@mail.dk

Birgit Stoklund, *næstformand*
Erik M. Sørensen*, *sekretær*
Olav Juul Gaarn Larsen
Roger Rafn
Søren Rasmussen*
Nina Jensen, *suppleant*
Jan Nielsen, *suppleant*

* Medl. af Læsø Museums bestyrelse

Arbejdsgrupper

Arkivgruppen:

Edith Thorsen
Solveig Hansen
Bitten Johansen
Nina Jensen

Publikationsudvalget:

Kay Johannsen
Kirsten Larsen
Anette Agerboe

Arrangementsudvalget:

Birgit Stoklund
Erik Møller Sørensen
Preben Mikkelsen
Roger Rafn
Lars Rosenfeldt Jespersen

Læsø Museum 2010

Oprettelse, formål og virke

Læsø Museum blev oprettet den 22. april 1938 og har siden 1. januar 1985 haft status som statsanerkendt, kulturhistorisk lokalmuseum. Museets formål er at indsamle, bevare og formidle genstande og oplysninger om Læsøs kultur- og naturhistorie.

Bestyrelsen

Bente Faldt Faurholt, *formand*
repr. for Læsø Kommune

Folmer Hjorth Christensen, *repr. for Læsø Kommune*

Lars Rosenfeldt Jespersen, *repr. for Museumsforeningen*

Søren Rasmussen, *repr. for Museumsforeningen*

Bertel Fog, *repr. for erhvervsforeningerne på Læsø*

Lena Christiansen
repr. for de kulturbærende foreninger på Læsø

Erik Møller Sørensen, *repr. for Museumsforeningen*

Personale

Museumsinspektør:

Jon Voss

Museumsassistenter:

Niels Erik Nielsen
Lili Jepsen

Sommerkustoder:

Elly Thomsen
Dolly Jensen
Inge Lise Møllgaard Olsen

Ekstra sæsonmedarbejder:

John Kristensen

Åbningstider 2011

Kontor

Gl. Østerbyvej 35, 9940 Læsø
Tlf. 9849 8045 / 4041 3004 man. - tors.
kl. 09-15, fre. kl. 09-12
E-mail: laesoe-museum@laesoe.dk
Hjemmeside: www.laesoe-museum.dk

Museumsgården, Museumsvej 3, Byrum

Søfarts- og fiskerimuseet, Vesterø Havnegade 5, Vesterø

16. april - 14. juni kl. 11-15, mandag lukket

15. juni - 31. august kl. 10-16.30

1. sept. - 21. oktober kl. 11-15, mandag lukket

Billet, gyldig til både Museumsgården og

Søfarts- og Fiskerimuseet:

Voksen kr. 60,-

Børn og unge under 18 år fri entré

Voksengrupper (mindst 10 pers.) kr. 30,- pr. pers.

Rundvisninger efter aftale: Billet + 400 kr.

Billet + 600 kr. (søn- og helligdage).

Lokalhistorisk Arkiv

Gl. Østerbyvej 35, Gl. Østerby
Tlf: 9849 8045 / 4041 3004
man. - tors. kl. 09-15, fre. kl. 09-12
E-mail: laesoe-museum@laesoe.dk

Arkivet er åbent:

06.1 - 09.6 og 01.9 - 24.11

Torsdage kl. 10.00-16.00,

samt torsdage i lige uger kl. 19.00 - 22.00

Sommer, 16.6 - 25.8:

Torsdage kl. 10.00-14.00 og kl. 19-21

ISBN 978-87-88683-44-8

ISSN 1903-8372